

ตาราง 3.9 แสดงขนาดการถือครอง

ประเภท	ขนาดพื้นที่				รวม
	น้อยกว่า 1 ไร่	1-5 ไร่	5-10 ไร่	10 ไร่ขึ้นไป	
ที่อยู่อาศัย	68	3	-	-	71
ที่นา	-	7	-	-	7
ที่สวน	2	40	10	6	58
รวม	70	50	10	6	136

จำนวนหน่วย: แปลง

ตาราง 3.10 แสดงหลักฐานการถือครองที่ดิน

ประเภท	มีเอกสารสิทธิ์				ไม่มีเอกสารสิทธิ์				รวม		
	แปลง	เนื้อที่			แปลง	เนื้อที่					
		ไร่	งาน	ตร.วา		ไร่	งาน	ตร.วา	ไร่	งาน	ตร.วา
ที่อยู่อาศัย	52	15	1	21	19	11	3	20	27	-	41
ที่นา	7	15	2	-	-	-	-	-	15	2	-
ที่สวน	2	3	2	-	56	284	3	40	288	1	40
รวม	61	34	1	21	75	296	2	60	330	3	81

เนื้อที่: ไร่/งาน/ตารางวา

เนื่องจากหมู่บ้านแม่ชะตั้งอยู่ระหว่างเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุยและอุทยานแห่งชาติออบขาน ดังนั้น พื้นที่ทำกินของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่สวน ไม่มีเอกสารสิทธิ์ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของรัฐ

นอกจากนั้น หากพิจารณาระยะเวลาการถือครองที่ดินแล้ว พบว่าการเข้าไปใช้พื้นที่โดยเฉพาะที่สวนของชาวบ้านนั้น ส่วนใหญ่จะมีระยะเวลาการถือครองที่ดินมากกว่า 10 ปี และมีการเข้าไปทำประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นการใช้พื้นที่ก่อนที่รัฐจะประกาศพื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ แต่ด้วยการประสานงานของกรมป่าไม้และผู้นำชุมชน ทำให้ในปี พ.ศ. 2546 ได้มีการกั้นแนวเขตพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินบางส่วนของชุมชนออกจากแนวเขตอุทยานแห่งชาติแล้ว (ดูแผนที่ 3.2 และตารางที่ 3.11 และ 3.12)

ตาราง 3.11 แสดงระยะเวลาการถือครอง

ระยะเวลา	ประเภทของที่ดิน			รวม
	ที่อยู่อาศัย	ที่นา	ที่สวน	
น้อยกว่า 5 ปี	4	-	3	7
5 - 10ปี	3	-	4	7
10 ปีขึ้นไป	64	7	51	122
รวม	71	7	58	136

หน่วย : แปลง

ตาราง 3.12 แสดงการใช้ประโยชน์ในที่ดิน

ลักษณะการเกษตร	จำนวนพื้นที่		
	ไร่	งาน	ตร.วา
ทำนา	33	2	-
ทำข้าวไร่	2	-	-
สวนลิ้นจี่	95	1	-
สวนลำไย	10	1	-
สวนผสมผสาน*	157	3	-
ชาโยเต้	5	1	40
อื่นๆ	7	2	-
รวม	311	2	40

*สวนผสมผสานคือการปลูกทั้งลิ้นจี่ ลำไย พืชหลายชนิดในพื้นที่แปลงเดียวกัน

การถือครองที่ดินและการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของหมู่บ้านแม่สะเหนือ ในช่วงระยะเวลาไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว คนต่างถิ่นได้เข้ามาถือครองที่ดินแทนคนดั้งเดิมจำนวนมาก และพื้นที่การเกษตรถูกเปลี่ยนเป็นรีสอร์ท, บ้านจัดสรร, ที่ดินเก็งกำไร, หรือสวนเกษตรขนาดใหญ่ ชาวบ้านมีที่ดินทำกินเหลือไม่ถึงร้อยละ 20 ของที่ดินทำกินที่มีอยู่เดิม นอกจากนั้น การทำนาที่เคยเป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 15 ไร่ ได้ลดน้อยลงไปมาก ชาวบ้านส่วนมากได้กลายเป็นคนรับจ้างทั่วไป

การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินและระบบการผลิตมีสาเหตุหลายประการ เพื่อความเข้าใจพลวัตของการเปลี่ยนแปลงนี้ สามารถแบ่งพัฒนาการของการถือครองที่ดินและระบบการผลิตออกเป็น 3 ยุค คือ

1. ยุคการตั้งถิ่นฐานและการพึ่งตนเอง (ก่อนทศวรรษ 2500) ในการถือครองที่ดิน และการเลือกที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในช่วงนี้ เป็นลักษณะการบุกเบิกที่ทำกินเพื่อปลูกข้าวไร่และ มีการบุกเบิกที่นาเหมืองฝายในบริเวณที่ราบหุบเขาขนาดเล็กที่สามารถชักน้ำเข้าไปได้ ซึ่ง ชาวบ้านนิยมใช้พันธุ์ข้าว “ข้าวฮาว” และ “เหมยนอง”. โดยข้าวฮาวเป็นพันธุ์ข้าวที่มีลักษณะเมล็ด เล็ก สิบและยาว สาเหตุที่ชาวบ้านนิยมปลูกเพราะรสชาติดี, ผลผลิตต่อสูง, และทนต่อโรคและ แมลง ส่วนข้าวพันธุ์ “เหมยนอง” เหตุผลที่ชาวบ้านเลือกปลูกนั้น เนื่องจากข้าวพันธุ์เหมยนอง ดอนออกรวง ข้าวจะไม่หล่นง่าย และได้ผลผลิตมาก ไม่ค่อยเสี่ยงง่ายเหมือนข้าวพันธุ์อื่นๆ ชาวบ้านจะเริ่มถางไร่ในเดือนเมษายน ปลูกเดือนกรกฎาคม และเก็บในช่วงเดือนธันวาคม โดย จะใช้เมล็ดพันธุ์ประมาณ 1 ถึงต่อที่นา 3 ไร่

การใช้แรงงานในพื้นที่นานั้น ชาวบ้านจะใช้ระบบการเอามือเอารวันกันระหว่างชานา ด้วยกันหรือชาวบ้านในหมู่บ้าน และชาวบ้านบางส่วนก็จะทำสวนในช่วงเวลานี้ด้วย ซึ่งถึงแม้ว่า จะสามารถบุกเบิกที่ทำกินใหม่ได้ แต่ชาวบ้านไม่นิยมทำนาหรือทำสวนในพื้นที่ขนาดใหญ่ เนื่องจากแรงงานในครัวเรือนมีน้อย และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านก็มีน้อย และอยู่กระจัด กระจายกันไป โดยในช่วงปี พ.ศ. 2500 มีบ้านเรือนประมาณ 12 หลัง

ในยุคนี้ หลังจากว่างเว้นจากการทำนาเข้าสู่ช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านจะเข้าป่าเพื่อเก็บหา ของป่าและพืชผักในป่า เช่นหน่อไม้ เห็ดโคน เห็ดหล่ม น้ำกิน รวมทั้งการล่าสัตว์ด้วย ซึ่งส่วน ใหญ่จะใช้ในการอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือน และส่วนที่เหลือจะนำไปแลกเปลี่ยนกับเพื่อน บ้านหรือขายให้กับพ่อค้า

2. ยุคการเข้ามาของรัฐทุนนิยมและพืชพาณิชย์ (ระหว่างทศวรรษ 2500 –2520) การเข้ามาของพ่อค้าในเมือง เพื่อมาซื้อของป่าและพืชพื้นเมืองไปขาย ทำให้ชาวบ้านเริ่ม เปลี่ยนแปลงแนวคิดการพึ่งตนเอง จากการนำของมาแลกเปลี่ยนกัน ก็เริ่มคิดถึงเรื่องการ ค้าขายเป็นกำไรขึ้น มีชาวบ้านบางส่วนทำทางเดินเพื่อหาบของไปขายระหว่างเมืองกับหมู่บ้าน ต่อมาชาวบ้านทำทางลัดทางเกวียน เพื่อนำของป่าไปขายในตัวเมือง

ปี พ.ศ. 2504 มีบริษัทยาสูบภาคเหนือเริ่มเข้ามาแนะนำชาวบ้านให้ปลูกยาสูบหลังจาก การเก็บเกี่ยวข้าว โดยปรับที่นาให้เป็นแปลงยาสูบ และชาวบ้านจะนำยาสูบไปขายที่โรงบ่มใบยา ซึ่งสร้างภายในหมู่บ้าน

ปี พ.ศ. 2506 มีโรงงานโมหินเกิดขึ้นที่หมู่ที่ 4 บ้านทุ่งโป่ง ตำบลบ้านโป่ง ทำให้ชาวบ้าน แม่สะบางส่วนไปเป็นลูกจ้างของโรงงานโมหิน ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 แห่ง

ต่อมาบริษัทเข้ามาทำสัมปทานไม้สัก ชาวบ้านหมู่ที่ 5 บางส่วนก็มาเป็นลูกจ้างของ บริษัทสัมปทาน ทำให้ชาวบ้านมีความรู้เรื่องการตัดไม้เป็นอย่างดี หลังจากหมดสัญญาสัมปทาน ชาวบ้านเริ่มยึดอาชีพการตัดไม้ขาย ไม้ที่ตัดขายส่วนมากจะเป็นไม้สัก ไม้ยาง และไม้ในป่า เบญจพรรณอื่นๆ ส่งเป็นฟืนในโรงบ่มยา โดยใช้มีดและเลื่อยซึ่งต้องใช้แรงคนในการตัด

ปี พ.ศ. 2518 โครงการหลวงเข้ามาตั้งที่บ้านห้วยผักไผ่ โดยมีพื้นที่ควบคุมประมาณ 500 ไร่ โครงการหลวงได้เกณฑ์แรงงานชาวบ้าน โดยเฉพาะคนที่ไม่มีที่ดิน ให้มาช่วยบุกเบิกพื้นที่ เพื่อจะได้จัดสรรที่ให้กับชาวบ้านบริเวณบ้านห้วยผักไผ่ โดยจะให้ที่ดินชาวบ้านรายละ 2 ไร่ และจะทำการจับสลากเพื่อเลือกที่ทำกินในพื้นที่จำนวน 98 ไร่ ซึ่งมีคนได้ที่ดินเพียง 48 ราย เท่านั้น และส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้นำหมู่บ้านในยุคนั้น เมื่อจัดสรรที่ทำกินให้กับชุมชนแล้ว โครงการหลวงก็ได้ส่งเสริมการปลูกพืช เช่น หอมกระเทียม มะระ แดงกวา อะโวคาโด และกุหลาบ เป็นต้น แต่ไม่ประสบความสำเร็จ โครงการจึงได้ล้มไปในช่วงปี พ.ศ. 2542 - 2543

ต่อมา มีการประกาศให้เขตพื้นที่หมู่บ้านบางส่วนให้อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติอบขาน ทำให้ชาวบ้านถูกจำกัดพื้นที่ทำกิน โดยเฉพาะพื้นที่ที่ชาวบ้านเคยทำไร่ การประกาศเขตอุทยานฯ ทำให้เกิดปัญหาพื้นที่อุทยานฯ ทับที่กินของชาวบ้าน และชาวบ้านเกิดภาวะความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดินและการใช้พื้นที่ทำการผลิต ทั้งนี้ เนื่องจากตามกฎหมายของอุทยานแห่งชาติแล้ว ไม่อนุญาตให้ปัจเจกบุคคลถือครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในพื้นที่อุทยาน และอุทยานฯ ยังไม่มีการกันเขตพื้นที่ทำกินเดิมของชาวบ้านออกไปจากเขตอุทยานฯ ดังนั้น ชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐจึงเกิดความขัดแย้งกัน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านบางส่วนก็ขยายที่ดินทำกินในเขตป่ามากขึ้น แม้ว่าจะมีการตรวจจับและกีดกันจากเจ้าหน้าที่ก็ตาม

จากนโยบายของรัฐที่มีการประกาศเขตพื้นที่อุทยาน และการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้พื้นที่ปลูกข้าวไร่น้อยลง เพราะชาวบ้านเห็นว่าการปลูกข้าวไร่ให้ผลตอบแทนน้อยกว่าการปลูกไม้ผล ทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต จากยังชีพมาเป็นเพื่อขายอย่างจริงจัง ชาวบ้านเริ่มใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชเพิ่มมากขึ้นเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงๆ นอกจากนั้น ชาวบ้านยังตัดถางพื้นที่ป่าเพื่อใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้เงินเพิ่มให้พอกับค่าใช้จ่ายในการผลิต แต่ท้ายที่สุดชาวบ้านยังขาดทุน เพราะเกิดปัญหาการตลาด โดยต้นทุนการผลิตสูง และขายไม่คุ้มทุน เมื่อปลูกพืชเพื่อขายไม่ประสบผลสำเร็จ ชาวบ้านจึงหันมาตัดไม้เพื่อขายมากขึ้นกว่าเดิม ประกอบกับช่วงนี้ มีการนำเลื่อยวงเดือนมาใช้ ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น

ปี พ.ศ. 2518 – 2519 ชาวบ้านเลิกทำไร่ยาสูบ เนื่องจากขายไม่ได้ราคา และทางบริษัทประสบกับปัญหาต้องปิดตัวลง ทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกถั่วเหลืองและถั่วลิสงแทน

ปี พ.ศ. 2515 โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) เข้ามาปรับปรุงเส้นทางล้อเกวียนของชาวบ้านให้เป็นถนนลูกรัง ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น จึงส่งผลให้คนต่างถิ่นอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้น และที่ดินก็เริ่มมีราคาสูงขึ้นด้วย

ปี พ.ศ. 2525 – 2526 มีโครงการก่อสร้างถนนลาดยาง ที่ทางโครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) สร้างเป็นถนนวงแหวนรอบดอยสุเทพ โดยการสร้างถนนจากอำเภอหางดงไปอำเภอสะเมิงสายหนึ่ง และสร้างถนนอีกสายหนึ่งจากอำเภอแมริมไปถึงอำเภอสะเมิง เมื่อการ

คมนาคมสะดวกยิ่งขึ้น การเข้ามาของคนต่างถิ่นก็ยิ่งมากขึ้นกว่าเดิม ทั้งที่มาตั้งถิ่นฐานถาวร และเข้ามาทำธุรกิจ รวมทั้งการทำให้ที่ดินก็มีความรุนแรงกว่าเดิมด้วย นอกจากนั้น ยังมีการตั้งสถานประกอบการแห่งแรกขึ้นในหมู่บ้านใกล้เคียงกับบ้านแม่สะเหนือ คือบ้านทุ่งโป่ง หมู่ 4 คือ กฤษฎาออยรีสอร์ท และนายทุนเริ่มเข้ามาซื้อที่ดินภายในหมู่บ้าน เพื่อเก็งกำไร และทำธุรกิจสถานประกอบการ ทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นไปอีก

3. ยุคการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน (ทศวรรษ 2530 – ปัจจุบัน) ผลสืบเนื่องมาจากการก่อสร้างถนนลาดยาง ที่ทำให้ความต้องการการถือครองที่ดินของคนภายนอกชุมชนและนายทุนมีมากขึ้น ประกอบกับสภาพพื้นที่บ้านแม่สะเหนือมีทัศนียภาพสวยงาม และมีภูเขาล้อมรอบมรรี้น ทำให้ช่วงปี พ.ศ. 2533 - 2535 มีการกว้านซื้อที่ดินของนายทุนอย่างเข้มข้น ชาวบ้านกินร้อยละ 80 ของหมู่บ้านที่มีที่ดินเป็นโฉนดได้ขายที่ดินให้แก่นายทุน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะขายในราคาไร่ละ 500,000 บาท โดยจะขายให้กับโครงการม่อนธารทอง, เบลวิลล่า, ม่อนม่วนใจ, และพาราไดซ์ ทำให้ที่ดินทำการเกษตรเปลี่ยนมือไปสู่นายทุน เพื่อเก็งกำไร และทำธุรกิจสถานประกอบการ รวมทั้งกลายเป็นสวนเกษตรขนาดใหญ่ นอกจากนั้น อาชีพใหม่ๆ ได้เกิดขึ้นในชุมชน คือ นายหน้าขายที่ดินและลูกจ้างที่ทำงานในสถานประกอบการ ใกล้เคียง กับชุมชน

ในยุคนี้นี้ ระบบการผลิตของชาวบ้านได้เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง โดยการเกษตรที่ทำในพื้นที่ชุมชนถูกเปลี่ยนไปทำนอกชุมชน โดยชาวบ้านที่ขายที่ดินเกือบทั้งหมดจะนำเงินไปซื้อที่นาที่อำเภอสันป่าตองและจะให้คนเช่าทำและเก็บเป็นค่าเช่ารายปี เป็นเงินหรือข้าวหว่าน นอกจากนี้ ชาวบ้านยังทำการเกษตรในพื้นที่ป่า ทำให้เกิดการตัดฟันและถากถางพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง เพราะภายในพื้นที่ทำกินภายในชุมชนเหลือน้อย ปัจจุบันพบว่า การถือครองที่ดินภายในชุมชนที่เป็นโฉนดจะเป็นที่อยู่อาศัย (ที่บ้าน) กว่าร้อยละ 90 ส่วนพื้นที่ทำการเกษตรจะเป็นพื้นที่ที่ทางอุทยานกันให้เป็นเขตพื้นที่ทำกิน นอกจากนั้น ชาวบ้านปือกบ้านห้วยผักไผ่บางส่วนได้รับการจัดสรรที่ทำกินจากโครงการหลวงคนละไม่เกิน 2 ไร่ เพื่อทำการเกษตร ส่วนการทำนาในปัจจุบัน ชาวบ้านทำนารวมพื้นที่ประมาณ 33 ไร่ โดยเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของที่นา 7 ราย รวมพื้นที่ประมาณ 15 ไร่ ส่วนพื้นที่ที่เหลือจะเช่าจากนายทุนที่มาซื้อที่ดินทั้งไร่

ปัจจุบันถึงแม้ที่ทำกินของชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่มีเอกสารสิทธิ์ และเป็นเพียงพื้นที่จัดสรรกันเอง แต่การซื้อขายที่ดินยังเกิดขึ้นเป็นระยะๆ โดยนายทุนจะซื้อที่ดินของชาวบ้านไว้เพื่อใช้ทำเป็นบ้านพักตากอากาศ สวนเกษตร หรือแม้กระทั่งรีสอร์ท แม้ว่าจะไม่มีเอกสารสิทธิ์ก็ตาม

ในช่วงปี พ.ศ. 2536 - 2540 ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกต้นลิ้นจี่และลำไยในพื้นที่ที่เคยเป็นไร่ข้าวเดิม เนื่องจากที่ดินดังกล่าวส่วนใหญ่ไม่มีเอกสารสิทธิ์และอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ จึงต้องมีการเข้าทำประโยชน์ ถึงแม้ว่าจะไม่ค่อยได้ผลผลิตจากสวนลิ้นจี่มากนัก แต่อย่างน้อยก็เป็น

เข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดิน ซึ่งจะใช้ในการอ้างสิทธิ์กับทางการตอนที่ทางการออกเอกสารสิทธิ์ให้ในอนาคต

ปี พ.ศ. 2540 มีการนำพืชชนิดหนึ่งมาปลูกเพื่อการค้ากันมากคือ “ชาโยเต้” (มะระหวาน, มะเขือเครือ, หรือมะขี้แม้ว) ซึ่งผลของชาโยเต้นั้นสามารถกินได้ โดยจะกินดิบหรือจะทำให้สุกแล้วกินก็ได้ ส่วนผลผลิตที่จะนำมาขายนั้นจะเป็นการเด็ดยอดขาย และชาโยเต้เป็นพืชที่ชาวแม่ฮ่องสอนนำมาปลูกในพื้นที่ตำบลบ้านปางเพื่อการขายเป็นกลุ่มแรก ต่อมาก็แพร่กระจายกันปลูกทั้งตำบล

การปลูกชาโยเต้นั้นจะต้องให้น้ำอย่างสม่ำเสมอ โดยฤดูแล้งต้องให้น้ำทุกวัน โดยภายใน 1 วันจะให้ตั้งแต่ 8 โมงเช้าจนถึง 5 โมงเย็น แต่ถ้าฝนตก ก็จะหยุดให้น้ำ เพราะถ้าให้น้ำมาก ต้นก็จะเน่า และถ้าอากาศร้อน ยอดก็จะไม่ออก ชาโยเต้เป็นพืชที่ชอบอากาศหนาว ซึ่งจะให้ผลผลิตดีมากและราคาแพง ส่วนในฤดูร้อน ราคาเฉลี่ยก็โลกรัมละ 12 บาท การปลูกชาโยเต้หนึ่งครั้งจะเก็บยอดอ่อนได้ 2 - 3 ปี

ด้วยสาเหตุพื้นที่ทางการเกษตรที่มีอยู่อย่างจำกัด ประกอบกับรายได้จากภาคการเกษตรที่ไม่สามารถเป็นรายได้หลักของชุมชนอีกต่อไป ทำให้ชาวบ้านเริ่มออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตร เช่น แรงงานรับจ้างให้กับรีสอร์ทในพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะแรงงานที่เป็นผู้หญิง พบว่ามีถึงร้อยละ 50 ของแรงงานรับจ้างทำงานในรีสอร์ท และการเป็นแรงงานก่อสร้างในหมู่บ้านจัดสรรที่สร้างบริเวณอำเภอหางดงและใกล้เคียง ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยด้านคมนาคมที่สะดวกสบายมากขึ้นกว่าในอดีต ทำให้ชาวบ้านสามารถออกไปทำงานนอกชุมชนได้

นอกจากนั้น ยังพบว่าชาวบ้าน โดยเฉพาะที่อาศัยอยู่บ้านห้วยผักไผ่ ส่วนใหญ่จะเป็นคนที่ไม่มียี่สิบที่ดินทำกินเป็นของตนเอง เมื่อไม่สามารถเป็นทั้งแรงงานในภาคการเกษตรหรือนอกภาคการเกษตรได้ ทางเลือกที่เหลือ คือ การเข้าไปหาของป่า โดยเฉพาะเห็ดและหน่อไม้ เพื่อนำออกมาขายให้กับแม่ค้า ซึ่งมารอรับซื้อถึงบ้าน อย่างเช่น พ่อสม อายุ 74 ปี เนื่องจากอายุมาก และไม่มีที่ดินทำกิน จะไปเป็นแรงงานรับจ้างก็ไม่สามารถทำได้ จึงต้องออกไปหาหน่อไม้มาขาย ทุกๆ วัน โดยจะขายได้วันละประมาณ 100 บาท

จ. การใช้ทรัพยากรน้ำในชุมชน

การใช้ทรัพยากรน้ำในชุมชนบ้านแม่สะแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ๆ ดังนี้ คือ 1.) การใช้ในภาคการเกษตร, 2.) การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือน, และ 3) การใช้น้ำของสถานประกอบการ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

1. การใช้น้ำในภาคการเกษตร แบ่งเป็นการใช้น้ำเหมือนฝายในพื้นที่นา กับการใช้น้ำในสวนผลไม้ โดยพื้นที่นาที่ชาวบ้านถือครองอยู่เหลือเพียง 33 ไร่ ในฤดูฝนจะปลูกข้าว และในฤดูแล้งจะปลูกถั่วเหลืองและถั่วลิสง

ในการปลูกลิ้นจี่นั้น จะใช้น้ำในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน และจะให้น้ำ 3 วัน/ครั้ง โดยจะให้เข้า/เย็น ชาวบ้านจะใช้เครื่องสูบน้ำจากสระน้ำ/ลำห้วยและต่อท่อสปริงเกอร์เข้าไปในพื้นที่ โดยลิ้นจี่ 1 ต้นจะให้น้ำนานประมาณ 30 นาที ส่วนในช่วงเวลาอื่นๆ ก็ปล่อยตามธรรมชาติ ไม่ต้องให้น้ำมากนัก เพราะการปลูกลิ้นจี่นั้นไม่ต้องดูแลมากนัก การดูแลจะเน้นเฉพาะในช่วงที่ออกช่อ/เริ่มติดผลเท่านั้น ซึ่งจะต้องให้ทั้งน้ำ, ใส่ปุ๋ย, และพ่นยา/ฮอร์โมน ส่วนการใส่ปุ๋ยนั้นจะใส่สองครั้งต่อปี คือ ครั้งแรก จะใส่ปุ๋ยหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จในช่วงฤดูฝนจะใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 ประมาณ 1 กระสอบ ครั้งที่สอง จะใส่ปุ๋ยในขณะที่กำลังออกดอก ประมาณ 1 กระสอบ และการพ่นยาและฮอร์โมนนั้นจะพ่นประมาณ 3 ครั้ง คือ ครั้งแรก ช่วงลิ้นจี่ออกดอก/ช่อ ประมาณเดือนมกราคม ครั้งที่สอง เดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม เป็นช่วงเวลาที่กำลังติดผล และครั้งสุดท้ายคือในช่วงติดผลแล้ว เพื่อป้องกันแมลงกินข้าวผลลิ้นจี่ ในเดือน เมษายนถึงพฤษภาคม ใน 1 ปีจะเสียค่าใช้จ่ายเฉพาะค่ายาประมาณ 2,000 บาท

ส่วนการใช้น้ำปลูกชาโยเต้ ผู้ให้สัมภาษณ์รายหนึ่งให้ข้อมูลว่าพื้นที่ 2 งาน จะสามารถปลูกได้จำนวน 1,000 ต้น ในช่วงฤดูแล้ง (ถ้าฝนตก จะไม่ให้น้ำ เพราะถ้ามีน้ำมากต้นจะเน่า และถ้าอากาศร้อนมาก ยอดก็จะไม่ออกมาก) จะให้น้ำ เข้า - เย็น ครั้งละ 2 - 3 ชั่วโมง ทุกๆ วัน การให้น้ำจะใช้ปั้มน้ำต่อจากลำห้วยมาใส่สปริงเกอร์ ให้น้ำ

ตารางที่ 3.13 แสดงช่วงเวลาการใช้น้ำในภาคการเกษตร

[illegible]

2. การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภคภายในครัวเรือน ชาวบ้านแม่ชะทุกหลังคาจะใช้น้ำประปาหมู่บ้าน ซึ่งนำน้ำจากห้วยแม่ตาช้างมาใช้เป็นน้ำประปา โดยชาวบ้านส่วนใหญ่จะนำมาใช้ซักผ้า อาบน้ำ ล้างจาน และมีชาวบ้านบางส่วนที่มีบ่อน้ำบาดาลใช้ร่วมกับประปาหมู่บ้าน เนื่องจากบางครั้งน้ำประปาหมู่บ้านไม่ไหล บ่อน้ำบาดาลส่วนใหญ่จะใช้ร่วมกันหลาย ๆ บ้านต่อหนึ่งบ่อ โดยบ้านแต่ละหลัง จะมีเครื่องปั้มน้ำสูบน้ำมาใช้ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่ใช้ร่วมกันมักจะเป็นเครือญาติที่ปลูกบ้านใกล้เคียงกัน ส่วนการบริโภคน้ำนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้น้ำจากทั้งบ่อน้ำบาดาลและประปาหมู่บ้าน แต่ต้องผ่านกระบวนการต้มหรือกรองน้ำก่อนที่จะนำมาบริโภค แต่ก็มีชาวบ้านบางส่วนที่หันไปซื้อน้ำขวดมาดื่ม เพราะมั่นใจในความสะดวกมากกว่า และไม่ต้องยุ่งยากในการทำน้ำให้สะอาด

3. การใช้น้ำของสถานประกอบการ การใช้น้ำของกลุ่มธุรกิจสถานประกอบการจะเป็นลักษณะของรีสอร์ทและโรงแรมเท่านั้นที่เห็นรูปแบบการใช้น้ำที่ชัดเจน ส่วนสวนเกษตรขนาดใหญ่ ก็จะเป็นการใช้น้ำเพื่อการเกษตร รูปแบบการใช้น้ำของกลุ่มธุรกิจสถานประกอบการต่าง ๆ มีดังนี้

- การสร้างฝายกั้นน้ำขนาดเล็กบริเวณต้นน้ำหรือตาน้ำ และสูบน้ำเก็บไปพักในบ่อ แล้วนำมาใช้ในโรงแรมหรือรีสอร์ท
- สร้างฝายขนาดเล็กหลายๆ ฝาย กั้นลำน้ำเป็นทอดๆ แล้วสูบน้ำเก็บไว้ในบ่อพัก
- ใช้ท่อต่อตรงจากลำห้วยที่มีการสร้างฝายกั้น แล้วนำไปใช้
- สร้างทางน้ำใหม่ โดยแยกจากลำน้ำเดิมแล้วให้ไหลลงในพื้นที่ตนเอง
- ใช้สปริงเกอร์พ่นน้ำ เพื่อให้ความชุ่มชื้นบริเวณสนามหญ้าและสวนดอกไม้
- สถานประกอบการส่วนใหญ่จะใช้สุขภัณฑ์ในห้องน้ำที่เป็นระบบชักโครก

จ. ของหน้าหมู่บ้าน: เหมืองฝายและป่าชุมชนบ้านแม่ชะ

1. เหมืองฝาย ในอดีตพื้นที่บริเวณบ้านแม่ชะมีเหมืองฝายน้อยใหญ่มากกว่า 10 ระบบ ปัจจุบันมีเพียง 2 ระบบ (ฝายเก้าม่วงและฝายใหม่) เท่านั้นที่ชาวบ้านยังใช้การจัดการตามวัฒนธรรมประเพณีเดิมอยู่ และอีก 3 ระบบเป็นฝายส่วนบุคคล การที่ชุมชนเหมืองฝายยังคงปรากฏอยู่ในชุมชนบ้านแม่ชะนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงการดำรงคงอยู่ของการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน และแม้ว่าฝายบางตัวจะเปลี่ยนหน้าที่จากการให้น้ำเพื่อการเกษตรไปเป็นการเอาไปทำน้ำประปาหมู่บ้านแทน แต่ความเป็น “สถาบัน” ขององค์กรเหมืองฝายยังคงมีอยู่

ฝายเก้าม่วง ปัจจุบันมีชาวน้อยอยู่ 8 รายที่ร่วมระดมแรงงานในการบำรุงรักษาระบบเหมืองฝาย และมีพิธีเลี้ยงผีฝายเพื่อตอกย้ำถึงความเชื่อและความเป็นสมาชิกทุกปี ส่วนฝายใหม่นั้น ชาวบ้านได้เปลี่ยนการใช้ประโยชน์จากการใช้น้ำเพื่อทำการเกษตรไปเป็นการใช้น้ำเพื่อ

ประปาหมู่บ้าน โดยชาวบ้านทุกคนจะต้องมาช่วยกันบำรุงรักษาระบบประปาหมู่บ้านและตัวฝาย และมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำในการดูแลรักษา นอกจากนั้น ยังมีการเก็บเงินครัวเรือนละ 10 บาท เพื่อเอาไปใช้ในการเลี้ยงฝายอีกด้วย ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อมีสิทธิในการใช้น้ำ ต้องมีหน้าที่เพื่อให้ได้มาซึ่งน้ำใช้ด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำแล้ว มีพิธีกรรม 2 พิธีกรรมที่น่าสนใจ คือ

๗ **การเลี้ยงฝายน้ำ** เป็นพิธีที่ชาวบ้านทำร่วมกันทั้งหมู่บ้าน เพื่อต้องการให้ฝายน้ำรักษา น้ำให้มีใช้ตลอดปีและไม่ให้แห้งหายไป ชาวบ้านจะได้มีน้ำในลำเหมืองใช้เพื่อการทำนา โดยการเลี้ยงฝายน้ำนั้น ผู้ทำพิธีเลี้ยงฝายน้ำต้องเป็นคนแก่ ซึ่งมีอายุ 50 - 60 ปีขึ้นไป คนเฒ่าคนแก่จะเป็นผู้นำหมูหรือไก่ไปวางไว้ในบริเวณขุ่นน้ำ โดยมีดอกไม้และธูปเทียนประกอบการไหว้ด้วย ซึ่งการเลี้ยงฝายน้ำจะเลี้ยงช่วงก่อนการทำนา หรือประมาณช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี

ช่วงเวลาในการเลี้ยงฝายน้ำนั้น ส่วนมากชาวบ้านจะเลี้ยงในช่วงเวลาท้องเที่ยง เพราะชาวบ้านเชื่อว่าฝายน้ำจะออกมาหากินตอนช่วงกลางวัน ซึ่งคล้ายกับคนที่ต้องทำมาหากินตอนช่วงเวลากลางวันเช่นกัน พิธีเลี้ยงฝายน้ำนี้ใช้เวลาทำพิธีประมาณ 1 ชั่วโมง เนื่องจากชาวบ้านทั้งหมู่บ้านต้องออกเดินทางไปยังขุ่นน้ำเพื่อเลี้ยงฝาย จึงจำเป็นต้องออกจากบ้านตั้งแต่เช้า

อาหารที่ใช้เลี้ยงฝายน้ำนั้น จะใช้หมูหรือไก่ ส่วนค่าใช้จ่ายในการซื้อของเซ่นไหว้ จะเก็บจากชาวบ้าน โดยเก็บครอบครัวละ 10 บาท หรือเอาจำนวนครอบครัวในหมู่บ้านมาหารกัน และช่วยกันในการจ่ายค่าอาหารที่นำมาใช้ไหว้ฝายน้ำ โดยต้องจ่ายเท่าๆ กัน และหลังจากไหว้ฝายน้ำเสร็จ อาหารที่ใช้ทำพิธีนั้นจะนำมาแบ่งปันให้แต่ละครอบครัวที่มาเลี้ยงฝายน้ำกินร่วมกัน

การเลี้ยงฝาย เป็นการร้องขอความคุ้มครองและปกป้องรักษาจากฝาย โดยชาวบ้านมักจะขอว่า “ถ้าหากมีน้ำนอง ก็ให้ฝายรักษาฝายไว้ไม่ให้พังทลายได้ง่าย” เมื่อก่อนฝายจะใช้ไม้ไผ่ทำ แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นคอนกรีตแล้ว แต่ก็ยังมีการรักษาประเพณีเลี้ยงฝายไว้เช่นเดิม อย่างไรก็ตามมีคนลดลงเนื่องจากเหลือชาวนาเพียง 8 ราย

การเลี้ยงฝายนั้นจะมีการประกอบพิธีกรรมเหมือนกับการเลี้ยงฝายน้ำ โดยจะมีการเลี้ยงในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี ก่อนการทำนาเช่นเดียวกับการเลี้ยงฝายน้ำ แต่จะมีเฉพาะชาวนาเท่านั้นที่เข้าร่วมพิธี โดยจะมีการเก็บเงินประมาณ 40 - 50 บาทต่อครัวเรือน หลังจากพิธีการเลี้ยงฝายเสร็จ อาหารที่ใช้สำหรับการเลี้ยงฝายก็ถูกนำมาแบ่งปันกันในหมู่ชาวนาที่มาเข้าร่วมเลี้ยงฝาย

การเลี้ยงฝายจะใช้ประกอบพิธีในช่วงประมาณ 4 - 5 โมงเย็น โดยจะใช้ระยะเวลาในการไหว้เพียง 1 ชั่วโมงเท่านั้น ช่วงเวลาในการเลี้ยงฝายนั้นจะต่างจากการเลี้ยงฝายน้ำ โดยมีเงื่อนไขที่ต่างกัน เพราะการเลี้ยงฝายน้ำนั้น บริเวณที่ทำพิธีจะอยู่ใกล้บ้าน และมีคนจำนวนมากมาเข้าร่วม จึงจำเป็นต้องเลี้ยงช่วงเช้า ส่วนการเลี้ยงฝาย จะอยู่ใกล้บ้าน และมีคนเข้าร่วมพิธีจำนวนน้อย และเนื่องจากฝายจะออกมาหากินตอนกลางคืน และยังมีความเชื่อและเปรียบเทียบกับ “ฝายน้ำจะออกมาหากินตอนช่วงเช้า คล้ายๆ กับคนที่ต้องออกทำมาหากินตอนกลางวัน”

วันเวลาในการเลี้ยงผีที่เหมาะสมที่สุด คือ วันพฤหัสบดี โดยคนเฒ่าคนแก่เชื่อว่าจะดี และคนที่จะเป็นผู้ทำพิธีนั้นจะต้องเป็นกลุ่มคนที่เคยบวชมาแล้ว ภาษาเหนือ เรียกว่า “หนานหรือน้อย” ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความรู้ในการเทศน์มาก่อน ส่วนวันที่ไม่เหมาะกับการเลี้ยงผี คือ วันพุธ วันพระ (วันศีล) ซึ่งเชื่อว่าผีจะไม่มากินเครื่องเซ่นไหว้ และวันอังคารก็เช่นกัน เชื่อว่าเป็นวันแรง และแข็ง ไม่ค่อยดี

2. ป่าชุมชนบ้านแม่ฮะ ในช่วงปี พ.ศ. 2530 มีกลุ่มนายทุนได้เข้ามากว้านซื้อที่ดิน โดยเฉพาะที่นาของชาวบ้านแม่ฮะ เพื่อทำเป็นสถานประกอบการ คือ รีสอร์ทและบ้านพักตากอากาศ จากการศึกษาพบว่าพื้นที่นาที่ได้ขายออกไปให้กับคนภายนอกนั้นมีประมาณ 70 ไร่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 กลุ่มนายทุนและผู้ประกอบการดังกล่าว ได้เริ่มขยายพื้นที่ของตนเองออกไปในเขตป่า โดยการสร้างศาลาที่พัก และเริ่มมีสิ่งปลูกสร้างที่ถาวรขึ้น ซึ่งในขณะนั้นป่าบริเวณนั้นยังมีสถานะเป็นป่าสงวนแห่งชาติ และเป็นป่าที่ชาวบ้านไม่เคยเข้าไปทำประโยชน์ เนื่องจากมีลักษณะเป็นป่าแพะ ไม่เหมาะสำหรับการเกษตร ด้วยเหตุผลนี้ชาวบ้านจึงเชื่อว่าป่าบริเวณนี้ ต้องไม่มีเจ้าของหรือเป็นของใครได้ แต่การที่จะต้องกลายเป็นของนายทุนหรือคนภายนอกย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง จากสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านของ หมู่ที่ 5 จึงได้รวมตัวกันเข้าไปพบกับเจ้าของผู้ประกอบการ เพื่อทำความเข้าใจและให้ยกเลิกการก่อสร้างในพื้นที่ดังกล่าว จากการเข้าพบ ทำให้ผู้ประกอบการยอมรับและยุติการก่อสร้าง และคืนพื้นที่ป่าที่บุกรุกให้กับชุมชน

ในปี พ.ศ. 2540 ก่อนที่จะมีกรณีปัญหากับกลุ่มนายทุน ทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้เขตจังหวัด เชียงใหม่ ได้เข้ามาแนะนำและชักชวนให้ชาวบ้านแม่ฮะจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นในหมู่บ้าน ต่อมา มีแกนนำหมู่บ้านได้เข้าร่วมอบรมเรื่องป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ ณ อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ผลจากความรู้ที่ได้และการเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้ชุมชนนำพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุก มาจัดตั้งเป็นป่าชุมชนบ้านแม่ฮะขึ้นในปีเดียวกันนี้เอง และป่าชุมชนแห่งนี้มีเนื้อที่ 93 ไร่ โดยมีคณะกรรมการดูแลจำนวน 9 คน และมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานป่าชุมชน นอกจากนั้น ยังได้ขึ้นทะเบียนป่าชุมชน ณ ที่ว่าการอำเภอหางดง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำเป็นป่าอนุรักษ์ ห้ามตัดไม้ เพื่อนำไปขาย และห้ามถางป่าเพื่อทำการเกษตร แต่อนุญาตให้มีการเข้าไปหาของป่าได้ และถ้าต้องการไม้ เช่น ไม้ไผ่มาสร้างบ้าน ให้ขออนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อพิจารณาเป็นรายๆ ไป

นอกจากนั้น ในช่วงทศวรรษ 2530 พื้นที่ป่าซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติออบขาน ซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้านแม่ฮะ เริ่มถูกบุกรุกแผ้วถางจากชาวบ้านทั้งในและนอกชุมชน ทำให้ผู้ใหญ่บ้านแม่ฮะในขณะนั้น มีแนวคิดที่จะรักษาป่าผืนดังกล่าวไว้ จึงทำการประชุม และตกลงร่วมกันกับชาวบ้านภายในชุมชนให้ยุติการแผ้วถางพื้นที่ดังกล่าว และให้มีการกันพื้นที่ป่าให้เป็นป่าอนุรักษ์ของชุมชน ซึ่งมีพื้นที่อยู่ประมาณ 200 ไร่ โดยมีข้อห้าม คือ ห้ามตัดไม้ เหาป่า นอกจากนั้น จะต้องมีการร่วมกันพัฒนาในทุกๆ ปี เช่น ถางหญ้า ป้องกันไม่ให้เกิดไฟป่า

ในปีแรกของการจัดตั้งป่าชุมชน ชาวบ้านได้นำพันธุ์ไม้ เช่น ไม้สัก ประดู่ มะค่าโมง ฯลฯ นำมาปลูกประมาณ 10,000 ต้น เพื่อทดแทนและเพิ่มจำนวนต้นไม้ในป่า

ต่อมา ในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2547 ได้มีการทำพิธีบวชป่าชุมชนขึ้น เพื่อสร้างจิตสำนึกในการรักษาและดูแลป่าของชุมชน และในวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547 ชุมชนได้ร่วมกันจัดทำแนวกันไฟขึ้นเพื่อป้องกันไฟป่าที่จะทำความเสียหายให้กับพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านด้วย

ดังนั้น ชุมชนบ้านแม่ฮะมี “ของหน้าหมู” ที่ใช้วัฒนธรรมประเพณีในการจัดการทรัพยากรที่เห็นได้ชัดเจน 2 อย่าง คือ เหมืองฝายและป่าชุมชน และการมีอยู่ของระบบกรรมสิทธิ์แบบ “ของหน้าหมู” ในปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของระบบการจัดการของหน้าหมูด้วย

3.3 กรณีศึกษาหมู่บ้านตอนปลายน้ำ: บ้านไร่

พื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำแม่ตาช้างเป็นพื้นที่ราบลุ่ม และเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ราบเชิงใหม่-ลำพูน. ในพื้นที่ตอนปลายน้ำนี้ กลุ่มชาติพันธุ์ “คนเมือง” ได้ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่มาเป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้ว ปัจจุบันมีหมู่บ้านที่ใช้น้ำจากน้ำแม่ตาช้างอย่างเดียว 10 หมู่บ้าน และมีหมู่บ้านที่ใช้น้ำจากทั้งคลองชลประทานแม่แดงและน้ำแม่ตาช้างอีก 13 หมู่บ้าน และมีประชากรรวมทั้งหมด 15,044 คน จำนวน 5,950 ครัวเรือน

ก. ลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านไร่ตั้งอยู่ในเขตปกครองของตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ หมู่บ้านห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 7 กิโลเมตร และห่างจากอำเภอหางดงประมาณ 6 กิโลเมตร โดยตั้งอยู่ในระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลต่ำกว่า 400 เมตร และเป็นเขตพื้นที่ราบตามแอ่ง (Valley) ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบและน้ำท่วมถึง ดังนั้นจึงเหมาะสำหรับการทำเกษตร นอกจากนี้ บ้านไร่ยังเป็นหมู่บ้านที่อยู่ตรงกลางของตำบลบ้านแหวน โดยมีหมู่บ้านอื่นตั้งอยู่ล้อมรอบ ทำให้ไม่มีพื้นที่ป่าไม้อยู่ใกล้หมู่บ้าน

ข. ลักษณะทางสังคมและประชากร

ลักษณะทางสังคมและประชากรบ้านไร่ แบ่งออกเป็น 3 ประเด็น คือ 1) ประชากรและการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน, 2) วัฒนธรรมประเพณี, และ 3.) การประกอบอาชีพ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

1. ประชากรและการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การตั้งบ้านเรือนในบ้านไร่นั้นมีความหนาแน่นสูงมาก หมู่บ้านประกอบด้วยครัวเรือนถึง 222 ครัวเรือน และแบ่งออกเป็น 2 ปีก

บ้าน คือ 1.) ปีกบ้านไร่ (เป็นบ้านหลัก) มีครัวเรือนทั้งหมด 195 ครัวเรือน โดยชาวบ้านจะปลูกบ้านอยู่ใกล้กันมาก และ 2.) ปีกบ้านกองซิง มีครัวเรือนทั้งหมด 27 ครัวเรือน และตั้งบ้านเรือนอยู่ท้ายหมู่บ้านซึ่งอยู่ติดกับบ้านหนองควาย ทำให้คนบ้านปีกบ้านกองซิงมีความใกล้ชิดกับคนบ้านหนองควายมากกว่าคนบ้านไร่ จากการเก็บข้อมูลปีกบ้านไร่จำนวน 183 ครัวเรือน ซึ่งมีประชากรรวม 551 คน แบ่งเป็นประชากรชาย 284 คนและประชากรหญิง 267 คน พบว่าอยู่ในช่วงวัยทำงานประมาณครึ่งหนึ่งของจำนวนประชากรทั้งหมด (ดูตาราง 3.14)

ตารางที่ 3.14 แสดงช่วงอายุประชากร

ช่วงอายุ	ชาย	หญิง	รวม
วัยเด็ก (0-18 ปี)	63	50	113
วัยทำงาน (19-60 ปี)	176	173	349
วัยสูงอายุ (61 ปีขึ้นไป)	45	44	89
รวม	284	267	551

ปัจจุบัน พื้นที่ชุมชนไม่สามารถจะขยายออกไปได้มากกว่านี้ เพราะพื้นที่หมู่บ้าน ซึ่งอยู่บริเวณตอนกลางของตำบลบ้านแหวน ถูกล้อมรอบด้วยหมู่บ้านอื่น นอกจากนั้น เนื่องจากบ้านไร่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ทำให้คนภายนอกเข้ามาซื้อที่ดินภายในชุมชนเพื่อทำบ้านจัดสรรและซื้อไว้เก็งกำไรเป็นจำนวนมาก ปัจจุบัน ชาวบ้านไร่ที่มีที่ทำกินที่เป็นของตัวเองรวมกันไม่เกิน 30 ไร่ และเป็นที่ดินของนายทุนหรือคนนอกชุมชนมากกว่า 200 ไร่ (ดูแผนที่ 3.3)

2. วัฒนธรรมประเพณี ลักษณะทางวัฒนธรรมและประเพณีของคนบ้านไร่ ซึ่งอยู่ในเขตตอนปลายน้ำ ไม่แตกต่างจากชุมชนในเขตตอนกลางน้ำ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เกี่ยวไร่ละ 95 เป็นกลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า “คนเมือง” ซึ่งมีความผูกพันกับพุทธศาสนา และมีวัดเป็นศูนย์รวมของชุมชน นอกจากนั้น ระบบเครือญาติยังเป็นลักษณะโครงสร้างเช่นเดียวกับกลุ่มเครือญาติในหมู่บ้านอื่นๆ ในภาคเหนือ ซึ่งยังมีการยึดถือเอาความสัมพันธ์ระหว่างผู้สืบสายของปู่ย่า ตายาย และบรรพบุรุษเดียวกันเป็นสำคัญ โดยในช่วงสำคัญของชีวิตนั้น ยังมีความช่วยเหลือกันเสมอ ทั้งจากเครือญาติทางฝ่ายชายและฝ่ายหญิง เช่น การแต่งงาน, การบวช, และการฌาปนกิจศพ เป็นต้น

ปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางด้านระบบการผลิตและการถือครองที่ดินได้ส่งผลถึงระบบเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ได้กลายเป็นแรงงานนอกภาคการเกษตร นอกจากนั้น การช่วยเหลือเรื่องแรงงานระหว่างคนในชุมชนลดน้อยลง และ

3. การประกอบอาชีพ ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพของชาวบ้านก็เป็นเช่นเดียวกับสังคมหมู่บ้านในภาคเหนือ กล่าวคือ ชาวบ้านจะผลิตแบบยังชีพมากกว่าการค้า และทำการเกษตรโดยใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ชาวบ้านในบ้านไร่แทบจะเรียกว่า ชาวบ้านไม่ได้แล้ว เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนได้ละทิ้งอาชีพทำนา และหันไปประกอบอาชีพอย่างอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แรงงานรับจ้าง ทั้งที่รับจ้างภายในชุมชนและนอกชุมชน (ดูตารางที่ 3.15)

ตารางที่ 3.15 แสดงอาชีพหลักของคนในชุมชนบ้านไร่

อาชีพ	ชาย	หญิง	รวม
เกษตรกรรม	21	13	34
รับจ้างทั่วไป (รายวัน)	151	103	254
รับจ้าง (เงินเดือน)	21	20	41
ค้าขาย	15	20	35
รวม	208	156	364

ค. การถือครองที่ดินและระบบการผลิต

ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและระบบการผลิตของชาวบ้านในบ้านไร่ก็ไม่ได้แตกต่างจากบ้านแม่สะเหนือ ตำบลบ้านโป่ง โดยในปัจจุบัน คนต่างถิ่นได้เข้ามาถือครองที่ดินเป็นจำนวนมาก พื้นที่นาได้กลายมาเป็นบ้านจัดสรรหรือเป็นที่ดินเชิงกำไร ชาวบ้านที่ยังเหลืออยู่ส่วนใหญ่จะเช่าพื้นที่นาจากนายทุน นอกจากนั้น จากการสำรวจพบว่าการถือครองที่ดินของชาวไร่ ชาวนาทั้งหมดรวมกันทั้งหมดมีอยู่ประมาณ 30 ไร่ ซึ่งมีน้อยกว่านายทุนรายเดียวที่มีพื้นที่นาให้เช่าประมาณ 200 ไร่ แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินของชาวบ้านบ้านไร่สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วง ด้วยกัน คือ

1. ช่วงการตั้งถิ่นฐานและการพึ่งตนเอง (ก่อนทศวรรษ 2500) จากการบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่พอสรุปได้ว่า แต่เดิมบริเวณหมู่บ้านเป็นพื้นที่ทำไร่ของคนเมืองมาก่อน โดยหลังจากการทำนา ชาวบ้านจะใช้พื้นที่หมู่บ้านปัจจุบันปลูกพืชไร่พืชสวน ในช่วงนี้ระบบการผลิตคือการทำนาโดยอาศัยแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก และมีการแลกเปลี่ยน

แรงงานในหมู่เครือญาติและในหมู่เพื่อนบ้าน โดยการแลกเปลี่ยนแรงงานที่เกิดขึ้นตอนปลูกข้าว และเกี่ยวข้าวนี้ คนเมืองเรียกกันเป็นประเพณีว่า “การเอามือเอารวัน” วิธีการทำนานอกจากอาศัยแรงงานคนแล้ว ยังใช้แรงงานสัตว์และเครื่องมือต่างๆ เช่น คันไถ และคราด เป็นต้น ส่วนน้ำในการทำนา ก็อาศัยจากน้ำฝนและน้ำจากระบบเหมืองฝาย

นอกจากนั้น ชาวบ้านในบ้านไร่ยังเลี้ยงสัตว์ไว้ในบ้าน เช่น หมู เป็ด และไก่พื้นเมือง เป็นต้น โดยวิธีเลี้ยงนั้นก็เป็นการปล่อยให้สัตว์หากินตามธรรมชาติ ส่วนสัตว์เลี้ยงไว้ใช้งานจะทำคอกกันไว้ต่างหาก อาจเป็นใต้ถุนบ้านหรือใต้ยุงข้าว เนื่องจากพื้นที่ของบ้านไร่ไม่ได้ติดป่าเหมือนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตตอนกลางน้ำ ดังนั้น ชาวบ้านจะออกไปเก็บหาของป่าและล่าสัตว์ในเขตป่าตำบลบ้านปง ส่วนการหาปลานั้น ชาวบ้านจะหาจากหนองน้ำและทุ่งนาใกล้หมู่บ้าน

2. ช่วงการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตและการจัดการน้ำ (ระหว่างทศวรรษ 2500-2520) การที่ภาคเหนือมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ จากระบบยังชีพเข้าสู่การค้า ชุมชนบ้านไร่ก็เริ่มปรับเปลี่ยนไปตามกระแส โดยชาวบ้านเริ่มใช้พื้นที่นาอย่างเข้มข้นมากขึ้น ส่วนด้านการแรงงานในภาคการผลิตนั้น ยังเน้นแรงงานที่เป็นคนภายในครัวเรือนและพึ่งพาคนในชุมชนเช่นเดียวกับยุคแรกๆ อยู่

ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ชาวบ้านเริ่มมีการปลูกยาสูบและถั่วเหลืองเพื่อขายหลังฤดูทำนา ทำให้ในช่วงนี้เกิดมีแรงงานรับจ้างขึ้น ซึ่งแรงงานรับจ้างก็เป็นทั้งคนในหมู่บ้านและคนนอกหมู่บ้าน ต่อมา เมื่อกรมชลประทานได้เริ่มสร้างคลองชลประทานแม่แตง และสร้างพาดผ่านอำเภอดงหลวงระหว่างปี พ.ศ. 2509 – 2516 ทำให้ชาวบ้านทำการเกษตรเข้มข้นขึ้นอีก โดยพื้นที่ตอนปลายน้ำสามารถใช้น้ำชลประทานแม่แตงได้จากคลองซอยที่ 20, 21, 22 โดยคลองซอยที่ 21 จะตัดลอดผ่านสายน้ำแม่ตาช้างที่ตำบลหนองควาย ตำบลน้ำแพร่ และตำบลบ้านแหวน ทำให้ชาวบ้านในตำบลเหล่านี้บางส่วน รวมจนไปถึงตำบลที่เหลือของอำเภอดงหลวงที่ใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำแม่ตาช้าง สามารถใช้น้ำจากชลประทานแม่แตงได้ ทำให้ชาวบ้านที่เคยใช้น้ำจากลุ่มน้ำแม่ตาช้างมีทางเลือกในการใช้น้ำได้อีกทางหนึ่ง แต่ชาวบ้านบางส่วนของตำบลหนองควาย ตำบลน้ำแพร่ และตำบลบ้านแหวน สามารถใช้น้ำจากลุ่มน้ำแม่ตาช้างเพียงแหล่งเดียว จึงส่งผลให้การจัดการน้ำภายในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป อย่างเช่น ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกฝายเหมืองหมู่นำบางส่วนได้หันไปใช้น้ำของชลประทานแม่แตง ทำให้สมาชิกเหมืองฝายได้ลดหายไปมาก

อย่างไรก็ตาม การทำนาในยุคนี้ต้องอาศัยต้นทุนในการผลิตสูงกว่ายุคแรก เนื่องมาจากการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิต เช่น รถไถ ปู๋ยเคมี และยากำจัดโรคแมลงต่างๆ เป็นต้น ส่วนพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านเลือกปลูกจะใช้พันธุ์ข้าวสมัยใหม่ เพราะขายได้ราคาดีและรสชาติอร่อยกว่าพันธุ์พื้นเมืองที่เคยปลูกมาก่อน และพันธุ์ข้าวสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนิยมปลูกคือ พันธุ์ กข.6, กข.7 (ข้าวเจ้า), และพันธุ์สันป่าตอง 60 (ข้าวเหนียว) ซึ่งพันธุ์ข้าวเหล่านี้มีความ

ทนและแข็งแรงน้อยกว่าพื้นที่เมือง จึงต้องมีการดูแลมากกว่า และส่งผลให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นตามไปด้วย

3. ช่วงการเปลี่ยนมือการถือครองที่ดินและวิกฤตน้ำ (ทศวรรษ 2530 - ปัจจุบัน) จากโครงการพัฒนาการคมนาคมของรัฐ ตั้งแต่การสร้างถนนเลียบคันคลองชลประทานแม่แตงซึ่งสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2516, ถนนวงแหวนรอบดอยสุเทพ จากอำเภอหางดงไปอำเภอสะเมิงและจากอำเภอแมริมไปจดอำเภอสามเงา ซึ่งสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2526, และถนนสายเชียงใหม่ - แมริมได้ขยายเป็นถนน 4 ช่องทางสายแรกที่ยื่นออกไปสู่อำเภอและสร้างเสร็จเมื่อปลายปี พ.ศ. 2532

ถนนเหล่านี้ทำให้เกิดความสะดวกในการเดินทางเข้าสู่อำเภอหางดง รวมถึงการเดินทางไปยังบ้านไร่ด้วย ทำให้นักธุรกิจ ตลอดจนนักค้าที่ดิน เกิดความคิดที่จะซื้อที่ดินบริเวณบ้านไร่เพื่อที่จะทำบ้านจัดสรร และบางส่วนก็ซื้อที่ดินไว้เพื่อเก็งกำไรหรือเพื่อเป็นหลักในการโฆษณาขายที่ดิน ประกอบกับระหว่างปี พ.ศ. 2533 - 2534 ซึ่งเป็นยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ และที่ดินมีราคาแพง ธุรกิจทางการค้าที่ดินสามารถสร้างรายได้ที่ดี ทำให้ชาวบ้านไร่เห็นต่างก็พากันขายพื้นที่นาของตนให้แก่รายทุน โดยเฉพาะผู้ที่ถือครองที่ดินหรือที่นามาก ได้เริ่มแบ่งที่ดิน/ที่นาบางส่วนขายและเก็บเอาไว้ที่ดิน/ที่นาบางส่วนไว้ทำเองหรือให้ผู้อื่นเช่าทำ แต่ชาวบ้านบางรายก็จะขายที่ดินของตนทั้งหมด และชาวบ้านส่วนใหญ่เมื่อขายที่นาหรือที่ดินได้ ก็จะไปซื้อที่นาต่างตำบลหรือต่างอำเภอ เช่น ที่นาดำบลน้ำแพร่ ตำบลหางดง อำเภอหางดง หรือที่นาบริเวณอำเภอสันป่าตอง เป็นต้น

จากการคุยกับชาวบ้านหลายคนที่ย้ายที่ดินถึงปัจจัยที่ทำให้ขายที่ดินทำกินนั้น มีหลากหลายเหตุผลด้วยกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ 4 ปัจจัย คือ **ปัจจัยแรก** เป็นปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านให้เหตุผลว่า 1.) รายได้จากผลผลิตการเกษตรไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาด บางครั้งขายผลผลิตยาก และถูกพ่อค้าคนกลางลดราคาซื้อผลผลิต, 2.) ที่ดินมีราคาสูงอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน, 3.) รายได้ไม่พอกับรายจ่าย และมีการกู้เงินจากผู้อื่นเป็นประจำ ไม่ว่าจะเป็นการกู้ในระบบหรือนอกระบบ และด้วยสาเหตุประกอบกันหลายประการ โดยเฉพาะเงินกู้นอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยค่อนข้างสูง ประกอบกับภาวะการผลิตทางการเกษตรขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศและราคาสินค้าที่ผันผวน ทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่กู้เงินมาไม่อาจส่งคืนเงินกู้ได้ตามกำหนดเวลา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขายที่ดินไปในที่สุด

ปัจจัยที่สอง เป็นปัจจัยทางสังคม โดยชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน อาชีพหลักคือ การทำการเกษตร ทำให้รายได้ไม่แน่นอน ประกอบกับ 1.) ลูกหลานไม่ต้องการประกอบอาชีพทางการเกษตร เมื่อเห็นเพื่อนบ้านขายที่ดินทำกินและสามารถเปลี่ยนสถานภาพที่ทำให้การครองชีพดีขึ้น เลยเกิดค่านิยมการเลียนแบบ และ 2.) ชาวบ้านบางส่วนต้องการจะเปลี่ยนอาชีพ จำเป็นต้องใช้ทุน จึงจำเป็นต้องขายที่ดิน

ปัจจัยที่สาม เป็นปัจจัยทางด้านประชากร โดยชาวบ้านเริ่มเกิดขาดแคลนแรงงานภาคการเกษตร เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนเริ่มเปลี่ยนอาชีพ ประกอบกับคนรุ่นหนุ่มสาวไม่นิยมประกอบอาชีพเกษตร ต่างหันไปเรียนหนังสือในตัวเมืองเชียงใหม่ และเลือกอาชีพรับจ้างในเมืองมากขึ้น จึงส่งผลให้เกิดภาวะการขาดแคลนแรงงานภาคการเกษตร และแรงงานที่เหลือจึงเป็นแรงงานที่มีอายุมาก ทำให้เจ้าของที่ดินที่ทำการเกษตรต้องลดพื้นที่ทำกินลง จนกระทั่งขายไปในที่สุด

ปัจจัยสุดท้าย เป็นปัจจัยทางด้านอื่น ๆ แบ่งเป็น 3 ประเด็น คือ ประเด็นแรก การถือครองที่ดินของชาวบ้านเป็นการทำการเกษตรขนาดเล็ก โดยเฉลี่ยชาวบ้านจะมีการถือครองประมาณ 3 ไร่ มากสุด 15 ไร่ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถจะทำรายได้ให้พอเพียงต่อการยังชีพ และชาวบ้านไม่สามารถจะขยายที่ทำกินให้มากกว่าเดิมได้อีก เนื่องจากสภาพหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบ และส่วนใหญ่ถูกจับจองไปหมดแล้ว และบ้านไร่มิมีพื้นที่ป่าเหมือนกับชาวบ้านที่อยู่ในเขตตอนกลางน้ำหรือตอนต้นน้ำ จึงเป็นสาเหตุให้ชาวบ้านจำเป็นต้องขายที่ดินที่มีราคาสูง แล้วจึงไปซื้อที่ดินราคาถูกในพื้นที่ห่างไกลออกไปเพื่อทำการเกษตร ประเด็นที่สอง แรงกดดันรอบๆ ที่ทำกิน เนื่องจากมีชาวบ้านบางส่วนที่ไม่ต้องการขายที่ดินหรือที่นาของตนเองให้แก่นายทุน แต่เมื่อพื้นที่รอบๆ พื้นที่นาของตนเองถูกขายให้กับนายทุนไปเกือบหมด ทำให้พื้นที่ทำกินถูกปิดล้อมด้วยพื้นที่ของนายทุน นอกจากนั้น นายทุนบางคนได้ปิดทางเข้าออกเดิมของชาวบ้านที่ใช้เป็นทางเข้าออกพื้นที่ และบางคนก็ได้ถมดินขวางการไหลของน้ำในลำเหมือง และบางส่วนก็สร้างอาคารรูกล้าลำเหมือง ทำให้พื้นที่นาของชาวบ้านที่อยู่ตรงกลางไม่ได้รับน้ำอย่างเพียงพอจากสาเหตุต่างๆ ตามที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ชาวบ้านต้องตัดสินใจขายที่ดินอย่างจำใจ ประเด็นสุดท้าย เกิดภาวะการขาดแคลนน้ำอย่างซ้ำซากและรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ โดยเริ่มรุนแรงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 กล่าวคือ ในช่วงหน้าแล้งได้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำทั้งตำบล ชาวบ้านไม่มีน้ำหล่อเลี้ยงถั่วลิสงและถั่วเหลือง ถึงแม้ว่าชาวบ้านบางส่วนจะสามารถใช้น้ำชลประทานแม่แตงได้ก็ตาม ต่อมาในปี พ.ศ. 2533 - 2534 ก็เกิดวิกฤตการขาดแคลนน้ำอย่างรุนแรงขึ้นอีก ในคราวนี้ นอกจากน้ำในลำเหมืองจะแห้งแล้ว น้ำจากคลองชลประทานแม่แตงก็เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำเหมือนกันอีกด้วย จากปัญหาขาดแคลนน้ำดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ปรับตัวโดยเริ่มลดพื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตรให้พอเหมาะกับปริมาณน้ำในลำเหมือง นอกจากนั้น ยังปรับเปลี่ยนการผลิตที่จากการเพาะปลูกพืช 2 ครั้งต่อปี มาเป็นการเพาะปลูก 1 ครั้งต่อปี โดยในช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านได้เลิกการเพาะปลูกถั่วลิสงเหลือแต่การปลูกถั่วเหลือง เนื่องจากถั่วลิสงต้องการน้ำมากกว่า

จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้พื้นที่ดินมีการเปลี่ยนมือผู้ถือครองที่ดินอย่างมาก เริ่มตั้งแต่ขายที่ดินให้แก่ชาวบ้านด้วยตนเองภายในหมู่บ้าน ต่อมาก็ขายให้แก่นายทุน โดยการแบ่งขายพื้นที่บางส่วน และท้ายที่สุดก็ขายให้แก่นายทุนจนหมด ปัจจุบันปี พ.ศ. 2547

การถือครองที่ดินของชาวบ้านมีไม่ถึงร้อยละ 10 ของพื้นที่ดินทำกินทั้งหมดในหมู่บ้าน (ดูตารางที่ 3.16, 3.17, 3.18)

ตาราง 3.16 แสดงขนาดการถือครองที่ดินของชาวบ้านไร่

ประเภท	ขนาดพื้นที่ (ไร่)				รวม
	น้อยกว่า 1 ไร่	1-5 ไร่	5-10 ไร่	10 ไร่ขึ้นไป	
ที่อยู่อาศัย	147	17	-	-	164
ที่นา	1	16	6	-	23
ที่สวน	10	25	8	-	43
รวม	158	58	14	-	230

จำนวนหน่วย: แปลง

ตารางที่ 3.17 แสดงหลักฐานการถือครองที่ดิน

ประเภท	มีเอกสารสิทธิ์				ไม่มีเอกสารสิทธิ์				รวม		
	แปลง	เนื้อที่			แปลง	เนื้อที่					
		ไร่	งาน	ตร.วา		ไร่	งาน	ตร.วา	ไร่	งาน	ตร.วา
ที่อยู่	164	68	1	47	-	-	-	-	68	1	47
ที่นา	23	87	2	-	-	-	-	-	87	2	-
ที่สวน	41	63	5	99	2	4	2	-	66	1	99
รวม	228	220	-	46	2	4	2	-	222	2	46

เนื้อที่: ไร่/งาน/ตารางวา

ตารางที่ 3.18 แสดงระยะเวลาการถือครองที่ดิน

ระยะเวลา ถือครอง	ประเภทของที่ดิน			รวม
	ที่อยู่อาศัย	ที่นา	ที่สวน	
น้อยกว่า 5 ปี	1	-	-	1
5-10 ปี	34	1	7	42
10 ปีขึ้นไป	129	22	35	186
รวม	164	23	42	229

หน่วย: แปลง

เมื่อการถือครองที่ดินถูกเปลี่ยนมืออย่างรวดเร็ว รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากที่ดินก็เปลี่ยนแปลงไปมาก ระบบการผลิตของชาวบ้านย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน โดยเริ่มตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2530 การผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านต้องตอบสนองต่อระบบตลาดมากขึ้น ระบบการผลิตของชุมชนต้องพึ่งพาเมืองมากขึ้น ทั้งในแง่ของทุนและเครื่องมือการผลิตสมัยใหม่ ถึงแม้ว่าการถือครองที่ดินถูกเปลี่ยนมือไปสู่นายทุนมาก ชาวบ้านก็ยังทำการเกษตรกันอยู่ แต่จะอยู่ในลักษณะการเช่าที่นามากกว่า และลักษณะค่าเช่าที่นามีหลายรูปแบบ

ในช่วงนี้ ชาวบ้านมีการใช้รถไถนาแบบเดินตามมากขึ้น และจำนวนชาวนาที่ยังคงไถนาด้วยแรงงานสัตว์แทบจะไม่มีเลย ถ้าปีไหนน้ำดีก็จะมีการเพาะปลูกอย่างเข้มข้นหมุนเวียนเกือบตลอดปี ถ้าปีไหนน้ำน้อยหรือแห้งแล้งชาวนาก็จะลดการปลูกพืชนอกฤดูทำนา นอกจากนั้นเนื่องจากระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตทางด้านเศรษฐกิจของชาวบ้าน และเกิดแรงกระตุ้นให้เกิดความต้องการเงินตราแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภค ทำให้ชาวบ้านประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น โดยชาวบ้านจะดำรงสถานะหลายอย่างในเวลาเดียวกัน กล่าวคือเป็นทั้งเป็นชาวนา, แรงงานรับจ้างภาคการเกษตร, และแรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตรในเวลาเดียวกัน ซึ่งชาวบ้านจะมีการปรับเปลี่ยนสถานะการทำงานเพื่อการดำรงชีพของตนไปทุกปีตามสภาพบริบทที่แตกต่างกันไป ทั้งสภาพดินฟ้าอากาศ ระบบตลาด และอัตราการจ้างงาน

นอกจากนั้น แนวโน้มของผู้เช่าพื้นที่นานั้น ผู้เช่านาเกือบร้อยละ 90 จะเช่าพื้นที่นาของนายทุน โดยเฉพาะนายทุนรายใหญ่ที่มีพื้นที่ 200 ไร่กว่า ไร่และมีการแบ่งซอยพื้นที่ให้เป็นแปลงย่อยเพื่อให้ชาวบ้านได้เช่ากัน โดยเฉลี่ยแล้วจะเช่าประมาณคนละ 5 ไร่ เช่าน้อยสุด 3 ไร่ และเช่ามากที่สุด 15 ไร่ ส่วนในช่วงหลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ผู้เช่านาบางคนอาจจะปลูกถั่วเหลือง หอม หรือกระเทียม โดยไม่ต้องเสียค่าเช่านาอีก และผู้ปลูกถั่วเหลืองบางส่วนอาจจะไม่ใช่ผู้เช่าทำนาก็ได้ อาจจะเป็นคนอื่นมาทำต่อ และไม่เสียค่าเช่าปลูกถั่วเหลืองเหมือนกัน แต่จะต้องปรับหน้าดินและแผ้วถางที่ก่อนจะทำนาครั้งต่อไปให้แก่ผู้เช่านา (ดูตารางที่ 3.19)

ตารางที่ 3.19 แสดงการใช้ประโยชน์จากที่ดินของบ้านไร่

ลักษณะ การเกษตร	จำนวนพื้นที่		
	ไร่	งาน	ตารางวา
- ทำนา	87	2	-
- ทำข้าวไร่	-	-	-
- สวนลิ้นจี่	-	-	-
- สวนลำไย	-	-	-
- ทำสวนผสม	42	3	99
- ถั่วเหลือง	21	2	-

รับจ้างในเมือง หรือโรงงานภายในชุมชน ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องจ้างแรงงานจากที่อื่นๆ เช่น แรงงานจากอำเภอสันป่าตอง เป็นต้น

ส่วนการใช้น้ำปลูกสำไยนั้น ชาวบ้านปลูกสำไยไม่มากนัก และการให้น้ำสำไย มักจะไม่ค่อยเป็นปัญหา เพราะอาศัยน้ำฝน และชาวสวนส่วนใหญ่จะมีบ่อบาดาลและใช้เครื่องปั้มน้ำเพื่อให้น้ำสำไย การให้น้ำสำไยจะอยู่ในช่วงเดือนมกราคม - กรกฎาคม และเก็บผลผลิต ปลายเดือนกรกฎาคม - กันยายน (ดูตารางที่ 3.20)

ตารางที่ 3.20 ช่วงเวลาการใช้น้ำในภาคการเกษตรของชาวบ้านไร่

ชนิดพืช	เดือน											
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ข้าว								←→	←→	←→		
ถั่วเหลือง	←→	←→	←→								←→	←→
สำไย	←→	←→	←→	←→	←→	←→						

2. การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคของชาวบ้าน 2 ปีกอบ้านนี้ มีการใช้ค่อนข้างจะแตกต่างกัน โดยปึกอบ้านไร่ น้ำอุปโภคในการซักผ้า ล้างจาน และอาบน้ำ จะใช้บ่อน้ำดินร่วมกับน้ำประปาหมู่บ้าน ถ้าบ้านไหนมีทั้งบ่อน้ำดินและประปาหมู่บ้าน ชาวบ้านจะเลือกใช้ตามสถานการณ์ อย่างเช่น งานศพหรือขึ้นบ้านใหม่ ชาวบ้านต้องใช้น้ำประปาร่วมกับน้ำบ่อ โดยต้องกักเก็บน้ำไว้ เนื่องจากงานเหล่านี้ต้องใช้น้ำมาก ส่วนน้ำในการบริโภคที่ใช้ดื่มกิน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะซื้อน้ำขวดเป็นลัง ลังละ 25 บาท

ส่วนปึกอบ้านกองชิงที่มีอยู่ประมาณ 21 ครัวเรือน อยู่ห่างจากปึกอบ้านไร่ ซึ่งเป็นบ้านหลักประมาณ 1 กิโลเมตร ประปาหมู่บ้านไปไม่ถึง ทำให้น้ำเพื่ออุปโภคต้องอาศัยบ่อน้ำดินเพียงอย่างเดียว ส่วนการบริโภคนั้น ชาวบ้านกองชิงส่วนใหญ่ก็จะซื้อน้ำกินเหมือนชาวบ้านไร่ แต่จะซื้อน้ำขวดถูกกว่าปึกอบ้านไร่ คือ ถ้าส่งน้ำถึงบ้านราคาลังละ 23 บาทและถ้าไปเอาเองก็จะลังละ 20 บาท เนื่องจากมีโรงงานน้ำดื่มตั้งอยู่บริเวณชุมชน ซึ่งถึงแม้จะอยู่คนละหมู่บ้าน กล่าวคือ โรงงานจะตั้งอยู่บ้านหนองควาย ตำบลหนองควาย แต่พื้นที่ติดกันมีแต่ลำเหมืองกันระหว่างหมู่บ้านเท่านั้น ซึ่งชาวบ้านปึกอบ้านกองชิงจะมีความผูกพันกับชาวบ้านหนองควายมากกว่าชาวบ้านปึกอบ้านไร่ เนื่องจากพื้นที่ห่างกัน หลายสิ่งหลายอย่างชาวบ้านกองชิงมักไปมาหาสู่ชาวบ้านหนองควายมากกว่า และการถือศรัทธาวัดก็จะถือเช่นเดียวกับชาวบ้าน

หนองควาย คือจะถือศรัทธาชาวบ้านพ้องร่วมกัน และในอนาคตถ้าประปาหมู่บ้านหนองควายแล้วเสร็จ ชาวบ้านปื่อกบ้านกองขิงคงจะเข้าร่วมเป็นสมาชิกด้วย

จ. ของหน้าหมู่บ้าน: การจัดการทรัพยากรน้ำ

ของหน้าหมู่บ้านถือเป็นทรัพย์สินร่วมของชาวบ้านไร่และหมู่บ้านใกล้เคียงในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำที่สำคัญๆ นั้นมีอยู่ 2 แบบด้วยกันคือ การจัดการน้ำเหมืองฝายและการจัดการน้ำประปาหมู่บ้าน

การจัดการน้ำเหมืองฝาย ในเขตตอนปลายน้ำมีระบบเหมืองฝายอยู่ 4 ระบบด้วยกันคือ ฝายเปา, ฝายลม, ฝายป่อ, และฝายหมูเฝ้า¹ แต่ละระบบเหมืองฝายจะมีวิธีการจัดการภายในอย่างเป็นเอกเทศ กล่าวคือ สมาชิกแต่ละเหมืองฝายจะเลือกตั้งหัวหน้าเหมืองฝายตลอดจนวางกฎข้อบังคับกันเอง ซึ่งเป็นกฎข้อบังคับที่ไม่มีลายลักษณ์อักษร

บทบาทของแก่งฝายที่เด่นชัดในปัจจุบันนั้นมีอยู่ 3 บทบาทหลักๆ ด้วยกัน คือ 1.) การจัดสรรน้ำ โดยในฤดูฝนที่มีน้ำมาก แก่งฝายจะไม่ค่อยมีบทบาทมากนัก จะปล่อยให้สมาชิกจัดสรรกันเอง แต่เมื่อถึงช่วงขาดแคลนน้ำ จะต้องมีการหมุนเวียนกันใช้น้ำ แก่งฝายจะเป็นผู้กำหนดว่าใครจะได้ก่อนได้หลัง บางครั้งก็ต้องถือกับ “หลังน้ำ” เพื่อให้ทุกคนมีน้ำใช้, 2.) การซ่อมแซมบำรุงรักษาระบบเหมืองฝาย ซึ่งนับหน้าที่อีกอันหนึ่งของแก่งฝาย คือ การตรวจดูและระบบเหมืองฝายให้อยู่ในสภาพใช้งานได้ และจะเป็นผู้กำหนดวันในการซ่อมแซมบำรุงรักษาและกำหนดว่าจะใช้เกณฑ์แบบไหนในการทำงาน ซึ่งมีอยู่ 2 แบบ คือ “การลุ่มลา” และ “การปั้นดำ”, และ 3.) การเจรจากับกลุ่มผู้ใช้น้ำกลุ่มอื่นในลุ่มน้ำเดียวกัน ซึ่งนับเป็นบทบาทหน้าที่ใหม่ที่แก่งฝายจะต้องทำ เพราะน้ำในลำน้ำแม่ตาช้างลดน้อยลงไปทุกขณะ บางครั้งแก่งฝายต้องไปเจรจาขอน้ำจากระบบเหมืองฝายที่อยู่สูงกว่า

¹ ปัจจุบันฝายเปาไม่มีการบริหารจัดการโดยแก่งเหมืองแก่งฝายแล้ว โดยล่มสลายไปเมื่อปี พ.ศ. 2540 เพราะพื้นที่นาที่รับน้ำจากฝายเปาได้ถูกขายไปจนเกือบหมด จากพื้นที่นาที่มีมากกว่า 1,000 ไร่เหลือพื้นที่นาเพียงไม่ถึง 50 ไร่ และพื้นที่นาที่ขายไปก็ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นบ้านจัดสรรและบ้านพักอาศัย ทำให้ชาวนาที่ยังคงทำนาโดยรับน้ำจากฝายเปาต้องประสบกับความยากลำบากในการขุดลอกลำเหมือง ตลอดจนการซ่อมแซมฝาย ดังนั้น เมื่อระบบเหมืองฝายชำรุดก็ต้องร้องของบประมาณจากหน่วยงานของรัฐ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลหนองควาย เป็นต้น หรือเมื่อบ้านจัดสรรหรือบ้านพักอาศัยปิดทางไหลของน้ำในลำเหมือง ก็ต้องร้องขอผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันไปช่วยเจรจาให้ นอกจากนั้น พื้นที่นาที่รับน้ำจากฝายป่อ, ฝายลม, และฝายหมูเฝ้า กว่าร้อยละ 80 ก็ถูกขายไปแล้วเช่นกัน แต่องค์กรเหมืองฝายทั้ง 3 แห่งก็ยังคงบริหารจัดการน้ำภายในกันอยู่ แม้ว่าจะต้องประสบกับปัญหาขาดแคลนแรงงานในการบำรุงรักษาระบบเหมืองฝาย (ดูรายละเอียดใน สาริณ, 2546)

ส่วนสมาชิกผู้มีสิทธิใช้น้ำนั้นจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎที่ได้ร่วมวางกันไว้ ตลอดจนส่งแรงงานไปช่วยบำรุงรักษาระบบเหมืองฝาย ซึ่งจำนวนแรงงานที่จะส่งไปช่วยทำงานนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่ที่ทำการเกษตร เช่น ใครทำนาโดยใช้พื้นที่น้อยกว่า 5 ไร่ ให้ส่งแรงงานไปขุดลอกลำเหมือง 1 แรงงาน เป็นต้น นอกจากนั้น สมาชิกจะต้องช่วยออกเงินเพื่อเอาไปใช้เลี้ยงฝายทุกปีอีกด้วย และการเลี้ยงฝายในเขตตอนปลายน้ำนี้จะร้องเชิญชวนผีขุนน้ำให้มากินเครื่องเซ่นด้วยเช่นกัน

การจัดการน้ำประปาหมู่บ้าน ชาวบ้านไร่มีการใช้น้ำประปาหมู่บ้านมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 โดยประปาหมู่บ้านนี้ได้งบประมาณจากการผลักดันของ ส.ส. บุญช่วย ภูจินาพันธ์ ซึ่งเป็น ส.ส. จังหวัดเชียงใหม่สมัยนั้น โดยได้ส่งผ่านงบประมาณให้กับสถานีอนามัยตำบลบ้านแหวน ซึ่งประปาหมู่บ้านจะใช้ได้ใน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านไร่ บ้านแหวน และบ้านโขงขาว ตำบลบ้านแหวน และมี “คณะกรรมการประปาหมู่บ้าน” ดำเนินการบริหารควบคุมดูแลการติดตั้งและจ่ายน้ำให้กับสมาชิก ซึ่งคณะกรรมการประปาหมู่บ้านนี้มีการเลือกตั้งโดยชาวบ้าน 3 หมู่บ้านข้างต้น ในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ส่วนการเป็นสมาชิกผู้ใช้น้ำประปาหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านต้องเข้าถือหุ้น “กองทุนประปาหมู่บ้าน” ก่อน ครอบครัวย่อยอย่างน้อย 10 หุ้น ราคาหุ้นละ 10 บาท และจะไม่ให้ถือหุ้นเกินครอบครัวละ 200 หุ้น

คณะกรรมการที่ได้รับคัดเลือกจากสมาชิกผู้ใช้น้ำมีอยู่ด้วยกัน 10 คน จากหมู่ที่ 1 จำนวน 5 คน, และจากหมู่ที่ 2 จำนวน 5 คน โดยมีผู้ใหญ่บ้านของทั้งสองหมู่บ้านเป็นคณะกรรมการดำเนินการโดยตำแหน่ง ทำให้ต้องมีการคัดเลือกจากสมาชิกเข้ามาอีก 8 คน หลังจากนั้น คณะกรรมการดำเนินงานทั้ง 10 คน จะต้องเลือกตั้งกันเองให้ขึ้นดำรงตำแหน่ง ประธานกรรมการ 1 คน, รองประธาน 1 คน, เสรฐัญญิก 1 คน, ผู้ช่วยเสรฐัญญิก 1 คน, ประชาสัมพันธ์ 1 คน, และผู้ตรวจสอบภายใน 3 คน โดยอำนาจหน้าที่การทำงานของคณะกรรมการประปาหมู่บ้านที่สำคัญๆ มีดังนี้ คือ

1. พิจารณาและการให้ออกจากการเป็นสมาชิกผู้ใช้น้ำ
2. จัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย และแสดงไว้ในที่สาธารณะ
3. พิจารณาคัดเลือกผู้ดูแลระบบประปา การอนุมัติจ่ายเงินค่าตอบแทน และการถอดถอนจากตำแหน่ง (การเปิด-ปิดน้ำ ให้ชาวบ้านจะมีการจ้างผู้ดูแล 1 คน)
4. พิจารณาอนุมัติการใช้จ่ายเงินงบประมาณประจำปี
5. ซ่อมแซมท่อจ่าย ติดตั้ง เปลี่ยนมิเตอร์วัดน้ำ
6. ดำเนินคดีเกี่ยวกับกิจการของประปาหมู่บ้าน กรณีมีผู้ละเมิดข้อบังคับ

ส่วนที่เป็นกฎระเบียบข้อบังคับที่สำคัญ ได้แก่ ผู้ใช้น้ำจะต้องใช้น้ำผ่านมิเตอร์ที่คณะกรรมการติดตั้งให้ และชำระเงินค่าน้ำเป็นรายเดือนตามใบเสร็จที่คณะกรรมการออกให้ ในราคาหน่วยละ 5 บาท และต้องเสียค่าประกันมาตรวัดน้ำทุกเดือนๆ ละ 5 บาท

สิทธิพิเศษที่สมาชิกผู้ใช้น้ำจะได้รับ คือ การได้รับยกเว้นการเก็บค่าน้ำในกรณีที่เป็นงานศพ ตั้งแต่วันตั้งศพจนถึงวันฌาปนกิจศพ และงานบวชจะได้รับการยกเว้น 2 วัน ส่วนสถานที่สำคัญของชุมชนก็จะได้รับการยกเว้นการเก็บค่าน้ำบางส่วน อย่างเช่น วัด จะได้รับการยกเว้น 30 หน่วยต่อเดือน, สถานือนามัยจะได้รับการยกเว้น 30 หน่วยต่อเดือน, และโรงเรียนจะได้รับการยกเว้น 60 หน่วยต่อเดือน ถ้าหากใช้เกินกว่าที่ได้รับการยกเว้น จะต้องรับผิดชอบค่าน้ำในอัตราเดียวกับสมาชิกผู้ใช้น้ำทั่วไป และผู้ได้รับเลือกจากสมาชิกผู้ใช้น้ำเป็นคณะกรรมการจะได้รับการยกเว้นการเก็บค่าน้ำเดือนละ 20 หน่วยตลอดเวลาที่อยู่ในตำแหน่ง

3.4 สรุป

กรณีศึกษา 3 หมู่บ้านในลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนชนบทที่อาศัยอยู่ใกล้เขตตัวเมือง โดยภาพในอดีตที่มักมองว่าสังคมชนบทเป็นสังคมชานาที่ชาวบ้านทั้งหมดดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการทำการเกษตรนั้นได้เริ่มเลือนหายไปในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ปัจจุบันประชากรกว่าครึ่งหนึ่งได้หันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร และคนรุ่นหนุ่มสาวก็ได้หันหลังให้กับอาชีพการเกษตรแล้ว และต่างก็มุ่งไปประกอบอาชีพรับจ้างและบริการในตัวเมืองเชียงใหม่

อย่างไรก็ตาม รากของการจัดการทรัพยากรของคนล้านนายังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นจากการจัดการ “ของหน้าหมู่บ้าน” ที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชนในหลายรูปแบบ แต่การจัดการเหล่านี้ก็เป็นการจัดการภายในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันและเป็นการจัดการร่วมระหว่างชุมชนหมู่บ้าน 2 – 3 หมู่บ้านเท่านั้น เมื่อสถานการณ์ความขาดแคลนน้ำในระดับลุ่มน้ำเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง ทำให้ชุมชนหมู่บ้านต้องปรับตัวกันอย่างขนานใหญ่ ความพยายามก่อตั้ง “คณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” นับเป็นการปรับตัวของชุมชนหมู่บ้านในระดับลุ่มน้ำที่ได้สร้างเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำแม่ตาช้างเพื่อการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งพอสรุปให้เห็นสภาพทางเศรษฐกิจ-สังคมและการจัดการทรัพยากรสินร่วมของกรณีศึกษา 3 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่บ้านผานกกก เป็นหมู่บ้านม้ง 1 ใน 3 หมู่บ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตตอนน้ำของลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ชาวบ้านประมาณร้อยละ 60 ยังประกอบอาชีพเกษตรเป็นอาชีพหลัก และที่เหลือนอกนั้นประกอบอาชีพค้าขาย รับราชการ และแรงงานรับจ้าง เนื่องจากพื้นที่ตั้งบ้านเรือนและพื้นที่ทำกินอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย ทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวหลายรูปแบบด้วยกัน คือ

1. การปรับตัวด้านการเกษตร ชาวบ้าน 35 รายได้ลงไปเช่าพื้นที่นาของคนพื้นราบเพื่อปลูกข้าวเอาไว้ใช้บริโภคภายในครัวเรือน โดยมีพื้นที่นาที่เช่ารวม 95 ไร่ ส่วนพื้นที่ที่ถือครองในดอนต้นน้ำนั้นจะใช้ปลูกมันจี่และพืชเศรษฐกิจอายุสั้น

2. การปรับตัวด้านศาสนา ชาวบ้าน 49 ครั้วเรือนจาก 63 ครั้วเรือน ได้หันไปนับถือศาสนาคริสต์ โดยมีแรงจูงใจที่สำคัญ คือ การมีสวัสดิการที่ดีขึ้นและลูกหลานได้มีโอกาสเรียนหนังสือมากขึ้น

3. การปรับตัวด้านการศึกษาของบุตรหลาน เนื่องจากการประกอบอาชีพการเกษตรที่ไม่มีความมั่นคง คนรุ่นหนุ่มสาวจึงหันไป “ลงทุน” ด้านการศึกษามากขึ้น เพื่อใช้ประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร

นอกจากนั้น การจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นทรัพย์สินร่วมหรือ “ของหน้าหมู่บ้าน” นั้น แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การจัดการน้ำในระดับหมู่บ้าน โดยแบ่งพื้นที่หมู่บ้านออกเป็น 6 เขต แต่ละเขตมีหัวหน้าคอยควบคุมและดูแลการใช้น้ำของแต่ละเขตและของหมู่บ้านโดยรวมด้วย การจัดการในระดับนี้จะใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติมาช่วยในการจัดการด้วย

2. การจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้าน เป็นการจัดการน้ำลุ่มน้ำแม่สา ร่วมกับคนเมืองพื้นราบ โดยการจัดตั้งคณะกรรมการประจำสายน้ำในทุกลำห้วยที่มีการใช้น้ำ คณะกรรมการประกอบด้วย คนพื้นราบ 3 คน และคนบนดอย 3 คน เมื่อถึงช่วงขาดแคลนน้ำ คณะกรรมการจะมาหาข้อตกลงร่วมกันในเรื่องการหมุนเวียนกันใช้น้ำ

3. การจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำ เป็นการจัดการน้ำของลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยบ้านผานกกได้ส่งตัวแทนไปร่วมเป็นคณะกรรมการศึกษาพื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง 2 คน การเข้าร่วมในลักษณะนี้เป็นการเข้าไปเพื่อแสดงตัวตนว่าเป็นนักอนุรักษ์ด้วยเหมือนกันเพื่อแก้ไขข้อกล่าวหาที่ว่าเป็น “กลุ่มผู้ตัดไม้ทำลายไม้” และแสดงพร้อมที่จะทำกิจกรรมตามที่คณะกรรมการได้ร่วมกันวางแผน

บ้านแม่ฮะเหนื่อ เป็นหมู่บ้านคนเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตตอนกลางน้ำ ปัจจุบันพื้นที่นากว่าร้อยละ 80 ได้ขายให้กับคนภายนอกหมด ทำให้ชาวบ้านเพียงร้อยละ 35 ยังประกอบอาชีพเกษตรอยู่ ส่วนชาวบ้านที่เหลือนอกนั้นประกอบอาชีพรับจ้างและค้าขาย

จากการขายพื้นที่นาและการประกาศเขตพื้นที่อุทยานฯ ทับที่ทำกินของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ถากถางพื้นที่ป่าที่เคยทำไร่ในอดีต และทำการปลูกไม้ผลและพืชผักต่างๆ อย่างต่อเนื่อง และหยุดการหมุนเวียนพื้นที่ไร่ เพราะไม่สามารถทำได้ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่อุทยานฯ ส่วนการเพาะปลูกพืชอย่างต่อเนื่องในพื้นที่หนึ่งๆ นั้น ก็เพื่อแสดงการครอบครองพื้นที่ อันจะนำมาซึ่งการได้เอกสารสิทธิ์ในอนาคต

ปัจจุบันชุมชนบ้านแม่ฮะยังมี “ของหน้าหมู่บ้าน” หรือทรัพย์สินร่วมที่ชาวบ้านยังใช้จารีตประเพณีในการจัดการอยู่ คือ ระบบเหมืองฝายและป่าชุมชน โดยระบบเหมืองฝายนั้น ชาวบ้านยังมีการเลี้ยงฝายและฝายขุนน้ำอยู่ และจะมีการเก็บเงินจากสมาชิกเพื่อนำไปซื้อเครื่องประกอบพิธีเช่นไหว้ นอกจากนั้น ชาวบ้านยังมีการระดมแรงงานเพื่อการซ่อมแซมรักษาระบบเหมืองฝายด้วย

สำหรับป่าชุมชนนั้น ชาวบ้านได้ช่วยกันกันเขตพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อป้องกันการบุกรุกจากทั้งคนภายในและภายนอกชุมชน และมีกฎระเบียบแบบไม่มีลายลักษณ์อักษรในการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน ซึ่งเป็นการอนุญาตให้ใช้อุปโภคและบริโภคได้ภายในครัวเรือนเท่านั้น และไม่อนุญาตให้ใช้ประโยชน์ในเชิงค้าขาย

บ้านไร่ เป็นหมู่บ้านคนเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตตอนปลายน้ำ เนื่องจากประชากรหนาแน่นมาก ชาวบ้านจึงมีการสร้างบ้านพักอาศัยโดยมีพื้นที่บริเวณบ้านแคบมาก และพื้นที่นาที่เคยอยู่ล้อมรอบหมู่บ้าน ปัจจุบันได้ถูกขายไปถึงร้อยละ 80 ของพื้นที่นาเดิม และพื้นที่เหล่านี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นบ้านจัดสรรและบ้านพักอาศัยไปหมดแล้ว

ในปัจจุบันอาชีพของชาวบ้านไร่เหนือมีความหลากหลายมากขึ้น โดยประชากรกว่าร้อยละ 50 หันไปประกอบอาชีพรับจ้างนอกภาคการเกษตร และมีเพียงร้อยละ 10 ของประชากรที่ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่

ปัจจุบัน ชาวบ้านไร่มีทรัพยากรสินร่วมที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำอยู่ 2 อย่าง คือน้ำเหมืองฝายและน้ำประปาหมู่บ้าน โดยระบบเหมืองฝายมีมานานหลายร้อยปีมาแล้ว และมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่ซับซ้อน เช่น มีระบบการระดมแรงงานที่เรียกว่า “ลุมลา” และ “ปิ่นดำ”, มีการระดมเงินเพื่อเลี้ยงฝาย, และมีการเลือกตั้ง “แกเหมืองแกฝาย” เป็นต้น

ส่วนการจัดการน้ำประปานั้น เป็นทรัพยากรสินร่วมที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2540 และชาวบ้านได้เลือกตั้งคณะกรรมการประปาหมู่บ้านขึ้นมาเพื่อดำเนินการบริหารควบคุมดูแลการติดตั้งและจ่ายน้ำให้กับสมาชิก นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีการเข้าถือหุ้นกองทุนประปาหมู่บ้านและสร้างกฎระเบียบข้อบังคับมาใช้กับสมาชิกด้วย

บทที่ 4

กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร

การจัดการทรัพยากรที่รวมศูนย์โดยการใช้อำนาจรัฐที่มอบหมายให้หน่วยงานต่าง ๆ ดูแลจัดการทรัพยากรที่แยกส่วนทรัพยากรดิน น้ำ และป่า มาเป็นเวลาร้อยกว่าปี ก่อปรกับทิศทางการพัฒนาประเทศที่เน้นการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ของประเทศให้เกิดความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจในระยะครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบตัวเสื่อมโทรมลงไปทุกขณะ. นอกจากนั้น วิกฤตการณ์ขาดแคลนน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาช้างที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ เนื่องจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา ทำให้ชุมชนท้องถิ่นในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยเฉพาะผู้มีฐานะด้อยกว่าในทางเศรษฐกิจ-สังคม ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการดูแลจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นที่ตนเองอาศัยอยู่ โดยตัวแทนของชุมชนหมู่บ้านในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ทั้งผู้นำตามธรรมชาติ, ผู้นำในโครงสร้างราชการ, และผู้นำทางชาติพันธุ์ได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำแม่ตาช้างในนามของ “คณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง”

เมื่อพิจารณาการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในแง่มุมมองของความพยายามของคนท้องถิ่นในการจัดตั้งองค์กรหรือสถาบันร่วมกันเพื่อเพิ่มความสามารถของตนในการควบคุมทรัพยากรตามสถานการณ์ทางสังคมแล้ว, จะเห็นได้ว่าการออกมาร่วมกันตรวจสอบน้ำและป่า, การเสนอปัญหาเกี่ยวกับการละเมิดกฎหมายให้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องมาตรวจสอบหาข้อเท็จจริง, การร่วมกันวางแผนพัฒนาแหล่งน้ำ, การบวชป่าและพิธีสืบชะตาลุ่มน้ำแม่ตาช้าง, ตลอดจนการร่างข้อตกลงร่วม (กติกา) เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นของคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง นับเป็นการสร้างตัวตนของชุมชนท้องถิ่นที่แสดงตัวออกว่าต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นของตนเอง

นอกจากนั้น ปฏิบัติการของคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างในกิจกรรมต่าง ๆ นับว่าเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า. สาเหตุที่คณะกรรมการฯ ออกมาเคลื่อนไหวนี้มีสาเหตุมาจากความไม่ยุติธรรม ทั้งด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง. นอกจากนั้น คนที่ออกมาร่วมเคลื่อนไหวด้วยก็เป็นประชาชนในระดับล่าง ตลอดจนผู้นำท้องถิ่นตามธรรมชาติ ผู้นำท้องถิ่นในโครงสร้างราชการ และผู้นำทางชาติพันธุ์ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้เป็นกลุ่มที่ไม่เคยมีอำนาจต่อรองในฐานะกลุ่มผลประโยชน์มาก่อน การที่กลุ่มคนเหล่านี้ออกมาเคลื่อนไหว เป็นเพราะว่าเกิดวิกฤตการณ์น้ำในระดับลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นเรื่องความเป็นความตายของคนในชุมชน และประเด็นที่เรียกร้องนั้นเป็นเรื่องของการเคารพในคุณค่าและวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น, ภูมิปัญญาชาวบ้าน, และการจัดการบริหารทรัพยากรธรรมชาติตามจารีตประเพณีท้องถิ่น (ไชยรัตน์, 2542: 99 – 101)

4.1 ความเป็นมาของคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

การก่อเกิดของคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างนั้นเกิดจากวิกฤตการณ์ขาดแคลนน้ำที่ทุกฝ่ายเริ่มใช้วิธีการที่รุนแรงเพื่อแก้ไขปัญหา โดยในช่วงปี พ.ศ. 2533 – 2540 คนพื้นราบได้ขึ้นไปทำลายท่อส่งน้ำและต้นลิ้นจี่ของชาวม้ง เพราะคิดว่าชาวม้งเป็นต้นเหตุของการขาดแคลนน้ำ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นได้สะท้อนให้เห็นว่ากลไกของรัฐที่มอบหมายให้หน่วยงานต่างๆ เป็นผู้ดูแลจัดการทรัพยากรแบบแยกส่วนนั้นทำงานไม่ได้ผล และไม่สามารถแบ่งปันทรัพยากรให้กับคนในสังคมได้อย่างเป็นธรรม เท่าเทียม และยั่งยืนได้

แต่อย่างไรก็ตาม ผู้นำท้องถิ่นบางส่วนต้องการใช้สันติวิธีในการแก้ไขปัญหา ประกอบกับการที่มีคนกลางจากภายนอกเป็นผู้ประสานงานให้เกิดการประชุมเพื่อให้เกิดความร่วมมือกันระหว่างคนพื้นราบกับคนบนดอยในการแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ. การจัดประชุมในครั้งนี้นับเป็น “หน่ออ่อน” ที่ทำให้เกิดการรวมตัวของเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยการรวมตัวกันในช่วงแรกนั้นเป็นการรวมตัวของกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำ (ชาวม้ง), กลุ่มอนุรักษ์กลางน้ำ, และกลุ่มเหมืองฝายตอนปลายน้ำ ซึ่งต่อมากลายเป็นการรวมตัวของชุมชนหมู่บ้านในระดับลุ่มน้ำที่ต้องการสร้างตัวตนขึ้นมาเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง นอกจากนั้น ยังเป็นการหลอมรวมตัวกันในลักษณะที่ก้าวข้ามเขตแดนด้านชาติพันธุ์และสถานภาพทางเศรษฐกิจ-สังคมอีกด้วย

ในช่วงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2541 ศูนย์ชาติพันธุ์ร่วมกับมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (ก.ก.น.) และคณะกรรมการประสานงานประชาชนเพื่อท้องถิ่น (ค.ป.ถ.) ได้จัดให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างคนพื้นราบกับคนบนดอย ณ ห้องประชุมมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ และมีข้อสรุปว่าควรมีการตั้งคณะกรรมการ โดยองค์ประกอบของคณะกรรมการนั้นควรเป็นตัวแทนจากหมู่บ้านสมาชิกผู้ใช้น้ำทุกหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ตั้งแต่ปลายน้ำถึงต้นน้ำ ซึ่งจะเป็นการแก้ไขปัญหาแม่น้ำทั้งสายเพราะเป็นระบบนิเวศน์เดียวกัน และคณะกรรมการที่จะตั้งขึ้นมานั้นควรมีการประชุมแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง และให้คณะกรรมการหาทางประสานตัวแทนริสอร์ททุกแห่งเข้ามามีส่วนร่วมในคณะกรรมการต่อไป

ต่อมาในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2541 ได้จัดประชุมร่วมกันเป็นครั้งที่ 2 ณ วัดบ้านพ่อน ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีข้าราชการฝ่ายปกครอง, ป่าไม้, สมาชิกสภาจังหวัด, นักวิชาการ, องค์กรพัฒนาเอกชน, ตัวแทนชาวบ้านผู้ใช้น้ำทั้งลุ่มน้ำ, ตัวแทนสถานประกอบการและชาวเขา เข้าร่วมประชุมกว่า 150 คน และที่ประชุมได้มีมติร่วมกันว่าเห็นควรแต่งตั้ง “คณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” ขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรน้ำ

โดยคณะกรรมการฯ มีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ คณะกรรมการกลางและคณะกรรมการดำเนินงาน โดย **คณะกรรมการกลาง** มีจำนวน 290 คน ประกอบด้วย ตัวแทนหมู่บ้านๆ ละ 5 คนจาก 56 หมู่บ้าน รวมเป็น 280 คน และตัวแทนสถานประกอบการๆ ละ 1 คน จาก 10 สถานประกอบการ รวมเป็น 10 คน และ **คณะกรรมการดำเนินงาน** มีจำนวน 18 คน ประกอบด้วย ตัวแทนตำบลๆ ละ 2 คนจาก 8 ตำบล รวม 16 คน และ 2.) ตัวแทนกลุ่มสถานประกอบการ 2 คน โดยคณะกรรมการดำเนินงานจะคัดเลือกมาจากคณะกรรมการกลาง (ดูแผนผังที่ 4.1)

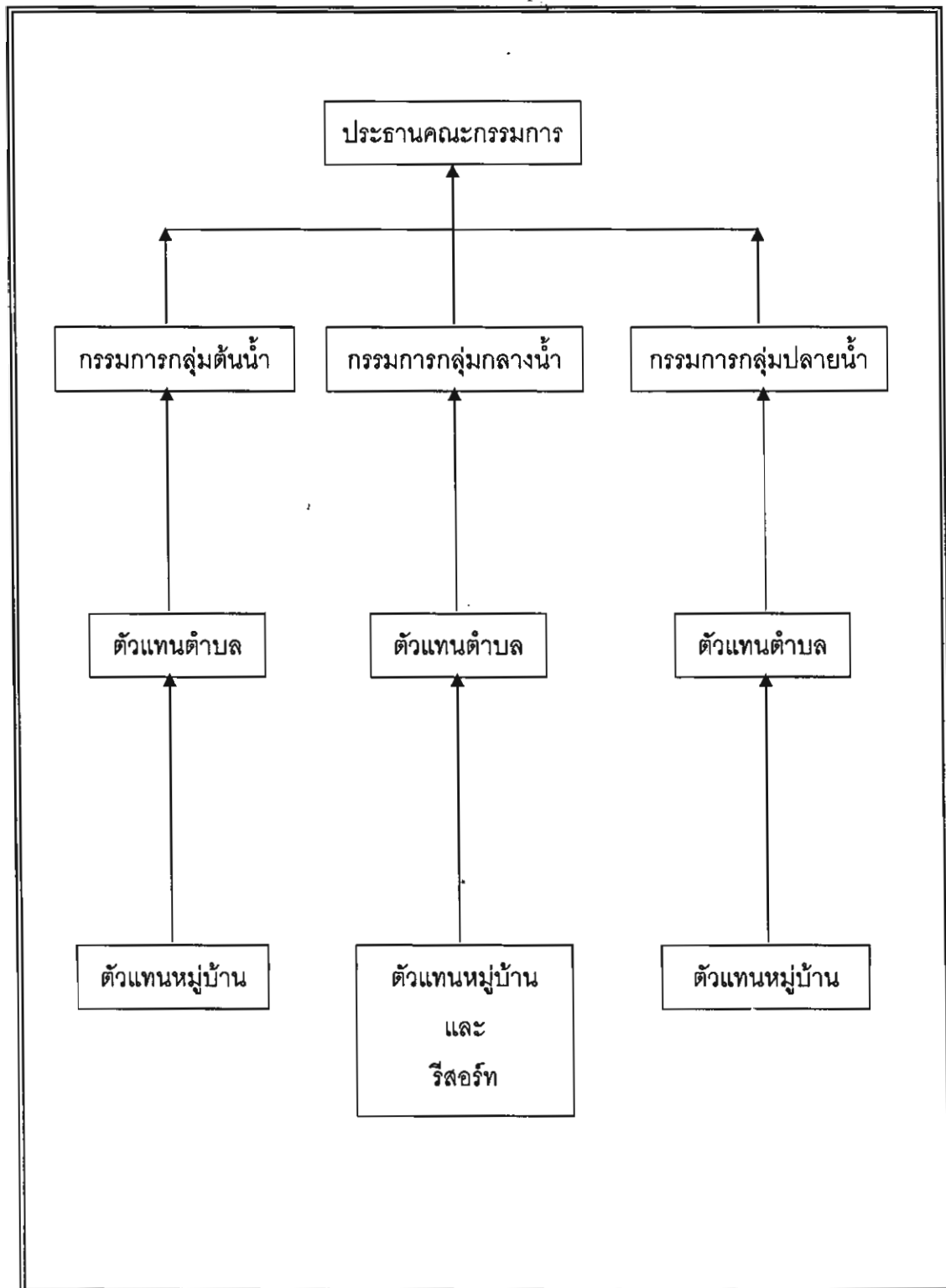
ต่อมาในช่วงเดือนมีนาคม – เมษายน พ.ศ. 2544 สถาบันเพื่อสิทธิชุมชนได้จัดประชุมร่วมกับชาวบ้าน โดยการสนับสนุนของ สกว. ภาค เพื่อสรุปภาพรวมของปัญหาและการจัดการทรัพยากรน้ำในช่วงที่ผ่านมาของคณะกรรมการฯ ซึ่งสรุปได้ดังนี้ คือ

1. การทำงานที่ผ่านมาของคณะกรรมการฯ นั้นขาดการดำเนินการตามแผนงานและขาดการประสานงานอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้เกิดปัญหาในการปฏิบัติงานที่ไม่เป็นจริงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ รวมทั้งการขาดงบประมาณในการดำเนินการ
2. คณะกรรมการฯ ส่วนใหญ่เป็นผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน, สมาชิก อบต. เป็นต้น จึงทำให้มีเวลาในการดำเนินการร่วมกันน้อยลง รวมทั้งประชาชนคนเดิมมีภาระกิจมาก ซึ่งมีตำแหน่งที่เป็นทางการถึง 3 ตำแหน่ง คือ กำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน, และประธาน อบต. จึงทำให้กิจกรรมเป็นเพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น
3. ตัวแทนของแต่ละกลุ่มผู้ใช้พื้นที่เข้าร่วมประชุมไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ และไม่นำผลการประชุมไปปฏิบัติหรือทำความเข้าใจกับคนในชุมชน
4. ไม่สามารถประสานงานกับกลุ่มรีสอร์ทให้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม จากการประสานงานของสถาบันเพื่อสิทธิชุมชน ที่ได้รับการสนับสนุนจากทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนและตัวแทนชาวบ้านในลุ่มน้ำทั้งในส่วนตอนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ได้นำไปสู่การจัดเวทีประชุมเพื่อปรับปรุงองค์กรและทบทวนผลการดำเนินงานที่ผ่านมาในวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2544 ณ วัดบ้านพื่อน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยได้สรุปเหตุผลของการก่อตั้งองค์กรภาคประชาชนในนาม “คณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” ดังนี้ คือ

1. ปัญหาความขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภคและน้ำใช้เพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง
2. ปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝนและหน้าดินพังทลาย
3. ปัญหาการตัดไม้ทำลายไม้ และการขยายพื้นที่ทำกินในเขตต้นน้ำ
4. การบุกรุกทำลายห้วยสาธารณะ และสร้างสิ่งกีดขวางทางน้ำสาธารณะ
5. การไม่ได้รับความร่วมมือในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหา ทั้งภาครัฐและประชาชน
6. ไม่มีแหล่งกักเก็บน้ำถาวรที่จะใช้ในฤดูแล้ง

**แผนผังที่ 4.1 โครงสร้างคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง
ปี พ.ศ. 2541**

7. การพัฒนาต่างระดับในระบบทุนนิยม ทำให้เกิดความไม่สมดุลทางธรรมชาติ และ ความไม่เสมอภาคทางกฎหมาย ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อทุกคนทุกระดับ
8. ปัญหาน้ำปนเปื้อนสารเคมีและน้ำเสีย
9. ปัญหาผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถดำเนินการตามกฎหมายได้

ในที่ประชุมดังกล่าวข้างต้น ได้มีการเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนคณะกรรมการกลาง โดยเปลี่ยนชื่อเป็น “อนุกรรมการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” และให้มีตัวแทนจากทุกหมู่บ้านๆ ละ 2 คน (จากของเดิม 5 คน) โดยให้กำนันในแต่ละตำบลเป็นอนุกรรมการโดยตำแหน่งและอีก 1 คนให้กลับไปเลือกในหมู่บ้าน และผู้ที่จะมาเป็นอนุกรรมการนั้นไม่จำกัดว่าจะจะเป็นผู้นำทางการหรือผู้นำธรรมชาติ แต่ต้องการผู้ที่ต้องการมาทำงานร่วมกันอย่างเสียสละ ส่วนคณะกรรมการดำเนินงานยังมีอัตราส่วนคงเดิม คือ ตำบลละ 2 คน จาก 8 ตำบล (ดูแผนผังที่ 4.2)

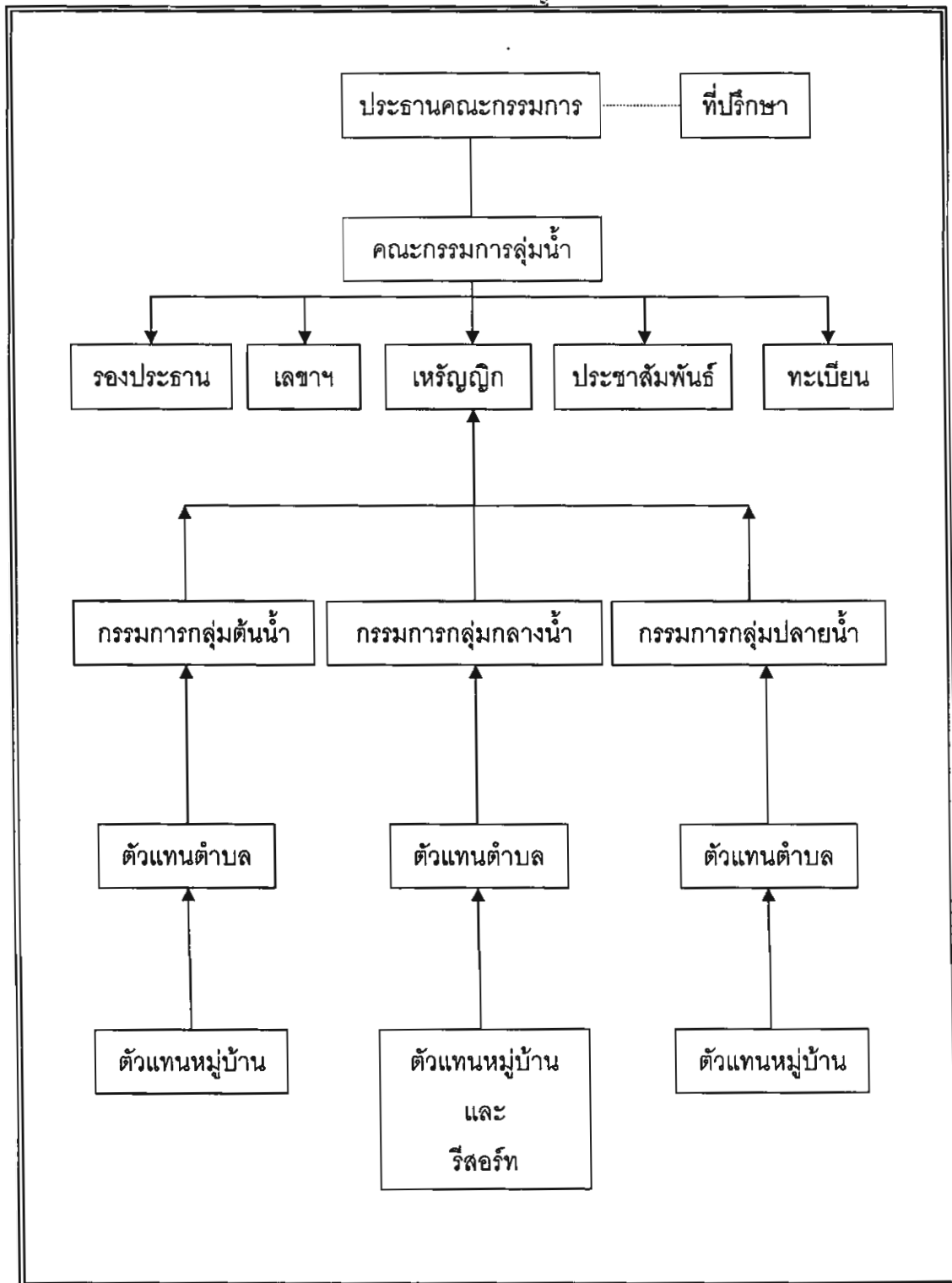
นอกจากนั้นที่ประชุมยังได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการฯ ดังนี้ คือ 1.) รวบรวมข้อมูลพื้นฐานจากชาวบ้านในเรื่องการใช้น้ำในเขตพื้นที่ที่ตนเองรับผิดชอบ, 2.) สร้างกิจกรรมฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า), และ 3.) ประสานงานทุกระดับ ทั้งระดับภายในและภายนอกพื้นที่ เพื่อให้เกิดความร่วมมือและร่วมกันแก้ไขปัญหาในระยะยาว

ต่อมาเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2544 คณะกรรมการฯ ได้จัดประชุมเพื่อติดตามผลการดำเนินงานและแลกเปลี่ยนปัญหาเพื่อหาทางแก้ไข ที่ประชุมได้มีมติในการปรับโครงสร้างของคณะกรรมการดำเนินการ โดยกำหนดให้มีตำแหน่งต่างๆ ดังนี้ คือ ประธาน, รองประธาน, เภรัญญิก, เลขานุการ, และฝ่ายทะเบียน

นอกจากนั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2545 คณะกรรมการฯ ได้พยายามร่างกติกาหรือข้อตกลงร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้าง และในร่างกติกาก็ได้มีการปรับปรุงวัตถุประสงค์หลักในการจัดตั้งคณะกรรมการฯ ซึ่งมีดังนี้ คือ

1. เพื่อเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
2. เพื่อความสามัคคีของกลุ่มผู้ใช้น้ำในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างไม่ให้เกิดความขัดแย้งกัน
3. เพื่อสร้างคน สร้างจิตสำนึกความเป็นชุมชนในการรักท้องถิ่น รักทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัว
4. เพื่อต้องการให้เกิดการเรียนรู้ในด้านการใช้ประโยชน์และอันตรายอันเกิดจากทรัพยากรธรรมชาติ
5. เพื่อสร้างกฎ กติกา ระเบียบข้อบังคับของชุมชน เพื่อนำไปบริหารและจัดการโดยองค์กรประชาชน

แผนผังที่ 4.2 โครงสร้างคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง
ปี พ.ศ. 2544

ในร่างกติกานี้เอง คณะกรรมการฯ ก็ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของตนเองเพื่อเป็นเป้าหมายในการดำเนินการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ซึ่งมีดังนี้ คือ

1. กำหนดแผนงานพัฒนาลุ่มน้ำแม่ตาช้างให้เอื้อประโยชน์ต่อประชาชนทุกคนที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างและบุคคลอื่นๆ ด้วย
2. บริหารจัดการให้เป็นไปตามแผนและมติที่ประชุม
3. สร้างองค์กรประชาชนให้เข้มแข็ง โดยการรณรงค์ เรียนรู้ อบรม สัมมนา ศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในทุกๆ ด้านที่เกี่ยวข้องกับชุมชน
4. เป็นผู้ประสานงานที่ดีกับทุกหน่วยงาน/องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน และองค์กรประชาชนอื่นๆ
5. บำรุง รักษา ปกป้อง คุ้มครอง ป้องกัน และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างและนอกเขตที่มีผลกระทบต่อชุมชนคนลุ่มน้ำแม่ตาช้าง
6. สร้างความเป็นเอกภาพให้เกิดให้มีขึ้นในเขตชุมชนคนลุ่มน้ำทุกส่วน
7. จัดหาเงินทุนเพื่อพัฒนาองค์กรตนเอง

ต่อมาในวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2546 คณะกรรมการฯ ได้จัดประชุมประจำเดือน และมีวาระการปรึกษาหารือเรื่องการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของคณะกรรมการ ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ คือ 1.) คณะกรรมการในส่วนของสถานประกอบการมีเพียง 2 คน ทำให้ไม่สามารถทราบข้อมูลและปัญหาของสถานประกอบการทั้งหมด อีกทั้งกลุ่มสถานประกอบการได้ร้องขอเพิ่มสัดส่วนของตัวแทนสถานประกอบการ¹, 2.) คณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งบางส่วนไม่มาร่วมประชุม และบางคนที่ไม่ได้รับการแต่งตั้งแต่ก็มาเข้าร่วมประชุม จึงอยากปรับเปลี่ยนและหาคนที่ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวมมาร่วมเป็นคณะกรรมการ เพราะเป็นงานที่ต้องเสียผลประโยชน์ส่วนตนบางส่วน

ที่ประชุมได้ตกลงสัดส่วนของคณะกรรมการ ดังนี้ คือ 1.) โชนต้นน้ำมีตัวแทนได้ 6 คน, 2.) โชนกลางน้ำมีตัวแทนได้ 16 คน, 3.) โชนปลายน้ำมีตัวแทนได้ 16 คน, และ 4.) โชนสถานประกอบการมีตัวแทนได้ 7 คน รวมทั้งหมด 45 คน. และให้ตัวแทนแต่ละโชนปัจจุบันไปหาคนมาเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการต่อไป และให้แจ้งชื่อมายังประธานฯ ให้รับทราบด้วย

¹ สาเหตุของการที่กลุ่มสถานประกอบการร้องขอนั้น เกิดจากการที่คณะกรรมการได้ส่งข้อร้องเรียนเรื่องการบุกรุกพื้นที่สาธารณะไปยังรัฐมนตรีกระทรวงทรัพยากรฯ และรัฐมนตรีได้สั่งการให้เจ้าหน้าที่มาตรวจสอบข้อเท็จจริง จึงทำให้เกิดการพบปะกันระหว่างเจ้าของ/ผู้จัดการสถานประกอบการกับคณะกรรมการฯ หลังจากนั้นก็มีคนกลาง (อาจารย์จากมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน) มาจัดให้มีการพบปะกันระหว่างสองฝ่ายเพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน ในที่สุดสถานประกอบการก็สนใจที่จะส่งตัวแทนมาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการฯ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาตลอดทั้งลุ่มน้ำ และส่งรายชื่อตัวแทนของกลุ่มสถานประกอบการมาให้คณะกรรมการในวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2547

นอกจากนั้น ที่ประชุมยังมีการปรับโครงสร้างของคณะกรรมการดำเนินงาน โดยให้มี ประธาน 1 คน, รองประธาน 2 คน, เลขานุการ 2 คน, เกรียนิก 2 คน, ประชาสัมพันธ์ 2 คน, นายทะเบียน 1 คน, ฝ่ายตรวจสอบ 4 คน. และตำแหน่งดังกล่าวข้างต้นให้ถือว่าอยู่รวมในส่วน ของคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ภายในจำนวน 45 คน (ดูแผนผัง 4.3)

กล่าวโดยสรุปแล้ว การก่อตั้งคณะกรรมการในช่วง 4 ปีที่ผ่านมา มีการปรับเปลี่ยน โครงสร้าง 2 ครั้งและปรับเปลี่ยนประธานฯ 2 คน และการรวมตัวจัดตั้งเป็นองค์กรในครั้งนี้ เป็นไปในลักษณะขององค์กรอาสาสมัครของกลุ่มคนที่ประสบกับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ทั้งนี้ก็เพื่อ 1.) แสวงหาข้อตกลงร่วมในการจัดสรรน้ำอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรมแก่กลุ่มผู้ใช้ น้ำทุกกลุ่ม, 2.) เสนอให้รัฐกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรให้แก่คนท้องถิ่นอย่างเป็น รูปธรรม และ 3.) ต้องการพัฒนารูปแบบการจัดตั้งองค์กรชุมชนที่เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะ ของพื้นที่

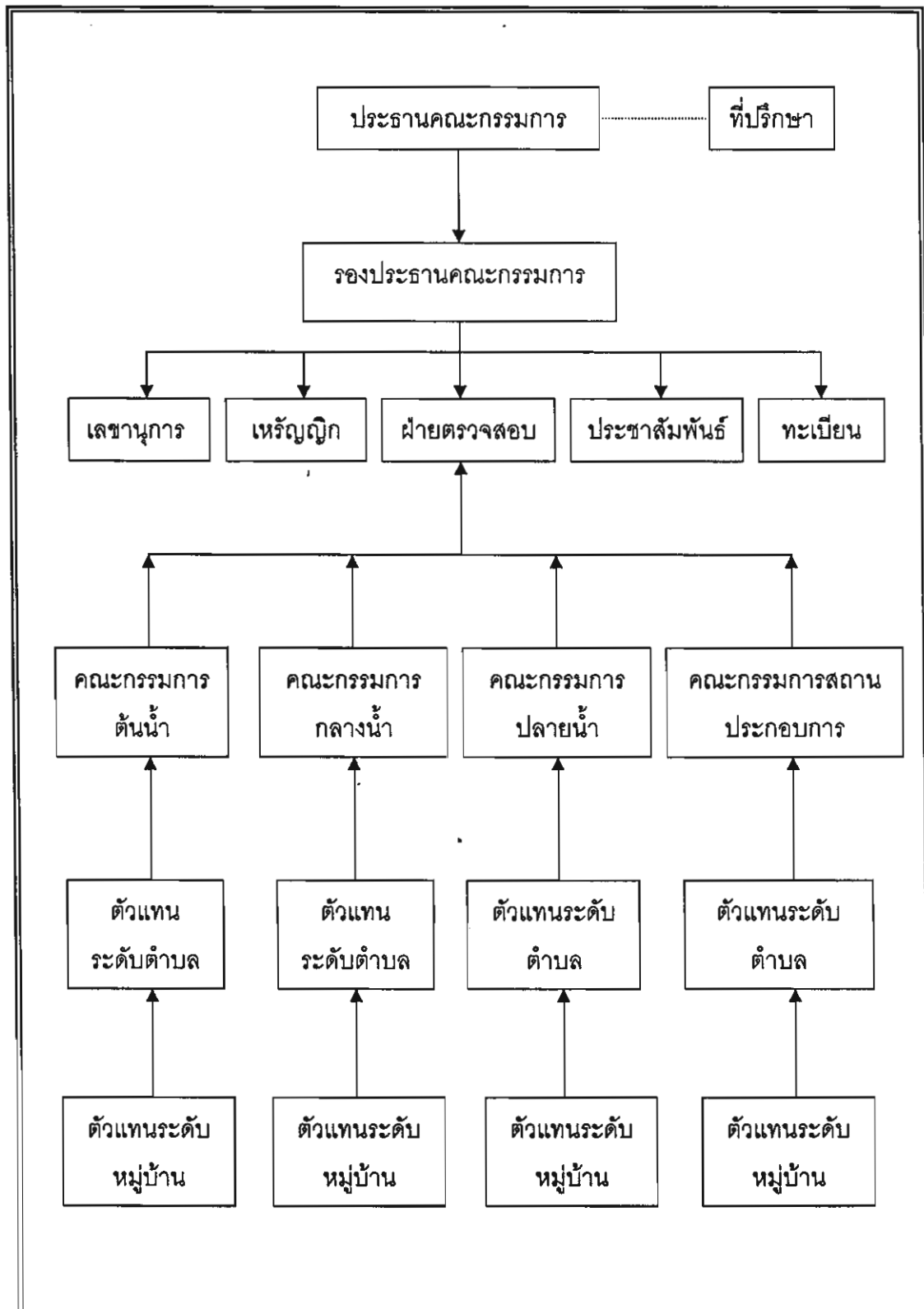
อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาตัวแทนลุ่มน้ำ 4 โซนดังกล่าวข้างต้นแล้ว พบว่าตัวแทนแต่ละโซนมีลักษณะเด่น ดังนี้ คือ

กลุ่มต้นน้ำ ตัวแทนจะเป็นผู้นำตามธรรมชาติและผู้นำท้องถิ่น ทั้งที่กำลังดำรงหรือเคยดำรงตำแหน่งที่เป็นทางการมาก่อน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน, สมาชิก อบต. เป็นต้น กลุ่มตัวแทนกลุ่มนี้ ได้รวมตัวเป็นกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำในนามเครือข่ายม้งมาก่อน และเป็นตัวแทนของชนเผ่าที่แสดงตัวเข้าร่วมแก้ไขปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรกับคนพื้นราบ ซึ่งนับว่าเป็นกลุ่มผู้นำที่มีความเข้มแข็ง ประกอบกับผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนหมู่บ้านส่วนมากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน จึงทำให้ง่ายต่อการประสานงานและทำกิจกรรม ดังนั้น ฐานสมาชิก คือ คนทุกคนในชุมชน

ผู้นำในส่วนต้นน้ำนี้จะประสานงานหรือทำกิจกรรมที่สนับสนุน ทั้งจากภาครัฐและเอกชน และส่วนหนึ่งของการสร้างตัวตนเป็น “ม้ง” ของกลุ่มคนต้นน้ำลุ่มน้ำแม่ตาช้าง คือ การเข้าไปเป็นสมาชิกของสมัชชาชนเผ่าและรู้จักเจ้าหน้าที่ที่ทำงานในมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ เลยทำให้มีโอกาสพบปะทำความเข้าใจกับคณะกรรมการประสานงานประชาชนเพื่อท้องถิ่น (ค.ป.ถ.) ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำในส่วนกลางและตอนปลายลุ่มน้ำแม่ตาช้าง และเป็นกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือเช่นกัน

กลุ่มกลางน้ำ ตัวแทนจะเป็นผู้นำท้องถิ่น ทั้งที่กำลังดำรงหรือเคยดำรงตำแหน่งที่เป็นทางการมาก่อน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน, สมาชิก อบต. เป็นต้น โดยแกนหลักจะเป็นกลุ่มอนุรักษ์ที่เคยมีปัญหาของกลุ่มต้นน้ำมาก่อน แต่ปัจจุบันได้ทำความเข้าใจกันแล้วโดยผ่านกลไกของคณะกรรมการฯ แต่การทำงานชุมชนของกลุ่มกลางน้ำจะประสบปัญหามาก เพราะเป็นโซนที่มีสถานประกอบการมาก ประกอบกับคนในชุมชนก็ประกอบอาชีพที่หลากหลายและมีผลประโยชน์ทับซ้อนกัน ดังนั้น การสร้างแนวร่วมหรือการขยายฐานสมาชิกจึงยากลำบากมาก

**แผนผังที่ 4.3 โครงสร้างคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง
ปี พ.ศ. 2546**

กลุ่มปลายน้ำ ตัวแทนจะเป็นผู้นำท้องถิ่นที่ดำรงหรือเคยดำรงตำแหน่งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ เช่น กำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน, สมาชิก อบต., และหัวหน้าเหมืองฝาย เป็นต้น โดยแกนหลักที่ทำงานอย่างจริงจัง คือ กลุ่มหัวหน้าเหมืองฝาย เพราะเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาความขาดแคลนน้ำมากที่สุด อย่างไรก็ตาม โชนนี้ได้ถูกพัฒนากลายเป็นเมืองไปแล้วกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่ ชาวบ้านมากกว่าครึ่งหนึ่งได้หันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรมากขึ้น ดังนั้น การสร้างแนวร่วมหรือฐานสมาชิกมักจะเป็นกลุ่มที่ยังประกอบอาชีพเกษตรกรรมมากกว่า

อย่างไรก็ตาม สมาชิกและกลุ่มแกนนำที่เคลื่อนไหวเรื่องโรงไฟฟ้าขนาดเล็กในที่ที่ต่อมารวมตัวกับเป็นคณะกรรมการ ค.ป.ถ. ได้มาร่วมทำงานโดยเป็นตัวแทนจากส่วนของเขตปลายน้ำด้วย และเป็นกลุ่มที่สำคัญในการเคลื่อนไหวผลักดันให้กิจกรรมของคณะกรรมการดำเนินไปได้ด้วยดี

กลุ่มสถานประกอบการ ในช่วงแรกตัวแทนของกลุ่มนี้จะเป็นลูกจ้างของสถานประกอบการที่เป็นคนท้องถิ่น จำนวน 2 คน แต่การดำเนินการประสานงานกับกลุ่มสถานประกอบการ โดยเฉพาะเจ้าของหรือผู้จัดการทำได้ลำบาก เพราะเจ้าของส่วนมากจะไม่ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่ นอกจากนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและสถานภาพทางสังคมของตัวแทนคนท้องถิ่นกับผู้จัดการมีความแตกต่างกัน ทำให้การพบปะแลกเปลี่ยนปัญหาและทำความเข้าใจกันมีปัญหา อย่างไรก็ตาม จากการเคลื่อนไหวในกิจกรรมต่างๆ ของคณะกรรมการฯ ทำให้กลุ่มผู้ประกอบการตื่นตัว และต่อมาประมาณเดือนมกราคม พ.ศ. 2547 กลุ่มสถานประกอบการได้ส่งรายชื่อตัวแทนจำนวน 7 คน เพื่อเข้ามาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการฯ และรายชื่อตัวแทนที่ส่งมาครั้งนี้ส่วนมากจะดำรงตำแหน่งผู้จัดการ ทำให้คาดหวังว่าการแสวงหาข้อตกลงร่วมในการจัดการทรัพยากรมีแนวโน้มที่จะสามารถตกลงและปฏิบัติได้

4.2 กิจกรรมการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

กิจกรรมสำคัญๆ ของคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างที่ดำเนินการร่วมกับสถาบันเพื่อสิทธิชุมชนที่จะเสนอในหัวข้อย่อต่อไปนี้ เป็นการแยกแยะกิจกรรมออกเป็นประเภทต่างๆ โดยไม่ใช้เวลาในการแบ่งแยกว่ากิจกรรมไหนมาก่อนกิจกรรมไหน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ไม่ได้นำเสนอกิจกรรมตามลำดับก่อนหลังของช่วงเวลาทำกิจกรรม นอกจากนั้น บางกิจกรรมก็ทำต่อเนื่องและส่งผลถึงกิจกรรมอื่นๆ ด้วย และบางกิจกรรมก็ทำเพียงครั้งเดียว อย่างไรก็ตาม กิจกรรมที่จะนำเสนอต่อไปนี้ันันว่าได้ส่งผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรในระดับหนึ่งและมีอยู่ 6 กิจกรรม คือ 1.) กิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน, 2.) กิจกรรมการทำแผนที่, 3.) กิจกรรมการประชาสัมพันธ์การศึกษา, 4.) กิจกรรมเยาวชน, 5.) กิจกรรมสื่อและประชาสัมพันธ์, และ 6.) กิจกรรมประสานพันธมิตร ซึ่งมีดังต่อไปนี้ คือ

1. กิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน

ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนเพื่อการจัดกรทรัพยากรประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ส่วนด้วยกัน คือ 1.) องค์กรชุมชนมีฐานสมาชิกที่ชัดเจนว่ามีจำนวนเท่าไร เป็นใครและอาศัยอยู่ที่ไหน, 2.) องค์กรชุมชนมีคณะกรรมการดำเนินงาน/บริหารงาน, และ 3) องค์กรชุมชนมีกิจกรรมต่อเนื่องที่นำไปสู่การจัดการแก้ไขความขัดแย้ง ตลอดจนเป็นเวทีแลกเปลี่ยน, เรียนรู้, และถ่ายทอดหรือสรุปประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

นอกจากนั้น กิจกรรมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนในที่นี้ คือ การสร้างความเข้มแข็งให้กับคณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยรายงานฉบับนี้แบ่งกิจกรรมออกเป็นหลายลักษณะด้วยกัน และการแบ่งกิจกรรมออกเป็นประเด็นต่างๆ นั้นเป็นความต้องการที่จะแยกแยะและสร้างความเข้าใจในเชิงลึกในแต่ละกิจกรรม โดยต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นก่อนว่ากิจกรรมหนึ่งๆ จะสัมพันธ์กับกิจกรรมอื่นๆ ด้วย และกิจกรรมหนึ่งๆ จะหนุนเสริมความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรในหลายประเด็นด้วยกัน

ก. การประชุมประจำเดือน พัฒนาการมาจากช่วงการทำการวิจัยในโครงการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ในเดือนเมษายนถึงกรกฎาคม พ.ศ. 2544 โดยในช่วงนั้น คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกับกลุ่มกำนันผู้ใหญ่บ้าน, สมาชิก อบต., ตลอดจนองค์กรท้องถิ่น เพื่อศึกษาหาข้อมูลทางกายภาพ ตลอดจนการทำความเข้าใจในกระบวนการจัดการลุ่มน้ำร่วมกัน โดยคณะกรรมการฯ มีการจัดเวทีลักษณะนี้ร่วมกันกับกลุ่มองค์กรต่างๆ ทั้งในระดับหมู่บ้าน, ตำบล, และลุ่มน้ำ มามากกว่า 20 ครั้ง และท้ายที่สุดก็ได้มีการวางแผนงานร่วมกันในอนาคตและมีการนัดหมายเพื่อพบปะพูดคุยกันเป็นประจำ

การประชุมประจำเดือนนับเป็นแผนงานอันหนึ่งที่คณะกรรมการฯ ได้วางกันไว้ในปี พ.ศ. 2545 - 2547 นอกจากนั้น ในด้านสถานที่จัดประชุมในแต่ละครั้งนั้น คณะกรรมการฯ ได้มีมติร่วมกันว่าน่าจะหมุนเวียนไปยังหมู่บ้านต่างๆ ให้ทั่วทั้งลุ่มน้ำ โดยอาจจะจัดที่วัด, ศาลาเอนกประสงค์, หรือสำนักงานของ อบต. ในพื้นที่ลุ่มน้ำก็ได้ ทั้งนี้ก็เพื่อประชาสัมพันธ์ให้คนในพื้นที่ได้รับทราบการทำงานของคณะกรรมการฯ และคณะกรรมการสามารถสัมผัสกับปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่

กล่าวโดยสรุปแล้ว การประชุมประจำเดือนนับเป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้หลายฝ่ายมาพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนปัญหา ตลอดจนการหาทางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และการระดมความคิดเห็นในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งนับว่าเป็นการพัฒนาศักยภาพหรือเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชาวบ้านแบบหนึ่ง

นอกจากนั้น เมื่อลงเอยในรายละเอียดในวาระการประชุมแล้ว จะเห็นว่ามักจะเป็น 1.) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในเรื่องการจัดการทรัพยากรที่ไปรับทราบมาจากภายนอกหรือเข้าร่วม

ประชุมสัมมนา ทั้งในระดับภาคและประเทศ, 2.) การรายงานสถานการณ์การจัดการทรัพยากร
ลุ่มน้ำ เช่น การเปิดเวทีเจรจากับสถานประกอบการ และการบูรณาการหลายป่า เป็นต้น, 3.) การ
วางแผนแก้ไขข้อขัดแย้งเรื่องการใช้ทรัพยากรและพัฒนาแหล่งน้ำ, และ 4.) การช่วยกันคิดและ
สร้างกิจกรรมความร่วมมือกับฝ่ายต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

ข. กิจกรรมตรวจสอบน้ำและตรวจป่า เป็นกิจกรรมที่เริ่มมาจากกลุ่มอนุรักษ์
ตอนกลางลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการในช่วงต้นทศวรรษ 2540 และเมื่อได้ทุนสนับสนุนการ
วิจัยจาก สกว. แล้ว คณะกรรมการก็นำกิจกรรมตรวจสอบน้ำและตรวจป่ามาประยุกต์ใช้เพื่อทำ
ความเข้าใจในสภาพปัญหาลุ่มน้ำร่วมกัน กิจกรรมตรวจสอบน้ำและตรวจป่านี้นับเป็นกิจกรรมที่
สำคัญกิจกรรมหนึ่งของคณะกรรมการฯ ซึ่งการร่วมกันออกไปตรวจสอบน้ำและป่าอยู่หลายครั้ง
นั้นก็เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันและปรับปรุงข้อมูลให้ทันสมัยและสามารถนำไปใช้ในการวาง
แผนการทำงานต่อไปในอนาคต

ในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงธันวาคม พ.ศ. 2545 คณะกรรมการฯ ได้ไปตรวจป่าเป็น
ระยะๆ โดยร่วมตรวจป่ากับกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ, อบต. บ้านปง, กลุ่มประชาคมหมู่บ้าน, และ
ผู้ใหญ่บ้าน โดยในวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2545 สำรวจพื้นที่หมู่ที่ 7 และ 8 ตำบลบ้านปง,
วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2545 ไปสำรวจพื้นที่ทำกินบ้านน้ำซุ่ม หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านปง, วันที่ 15
สิงหาคม พ.ศ. 2545 สำรวจพื้นที่บ้านห้วยเสี้ยว หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านปง, และการตรวจป่าครั้ง
ล่าสุด คือ วันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547 ซึ่งเป็นการสำรวจพื้นที่ป่าของตำบลบ้านปง

กิจกรรมตรวจป่ามีวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ 1.) เพื่อศึกษาสภาพป่าไม้และขอบเขตพื้นที่
ทำกินของชุมชน, 2.) เพื่อศึกษาถึงการทำลายป่า การแผ้วถางป่า การตัดไม้ของกลุ่มต่างๆ ใน
ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง, 3.) เพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มองค์กรต่างๆ ในเรื่องการขยายพื้นที่ทำกิน
และการตัดไม้ขาย, และ 4.) เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกลุ่มต่างๆ ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

นอกจากนั้น ในวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545 คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกันเดินสำรวจ
สายน้ำประจำปี โดยเริ่มเดินตั้งแต่โครงการบ้านจัดสรรบ้านปางยาง 2 หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านปง ไป
จนถึงฝายเปา หมู่ที่ 2 ตำบลหนองควาย โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ 1.) เพื่อสำรวจถึงปัญหาที่
เกิดขึ้นในลำน้ำแม่ตาช้างตลอดทั้งสาย, 2.) เพื่อเห็นสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในลำน้ำแม่ตาช้าง,
และ 3.) เพื่อตรวจสอบพื้นที่ที่มีปัญหารุกล้ำลำน้ำ เมื่อคณะกรรมการฯ ได้เห็นและเข้าใจปัญหาที่
เกิดขึ้นร่วมกัน จึงได้ร่วมกันสรุปปัญหาและหาแนวทางแก้ไข โดยการยื่นข้อร้องเรียนไปยัง
รัฐมนตรีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเป็นที่มาของแนวทางหรือช่องทางใน
การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งกับสถานประกอบการ (ดูรายละเอียดในหัวข้อถัดไป)

กิจกรรมตรวจสอบน้ำดังกล่าวข้างต้น ก่อให้เกิดการถกเถียงกันในเรื่องของปริมาณน้ำที่
แต่ละกลุ่มใช้ และปริมาณน้ำที่มีอยู่ในลำน้ำปัจจุบัน ทำให้คณะกรรมการได้ขอความร่วมมือไปยัง
สำนักชลประทานจังหวัดเชียงใหม่ ให้ส่งเจ้าหน้าที่มาช่วยตรวจวัดปริมาณน้ำร่วมกับ

คณะกรรมการฯ เพื่อคณะกรรมการจะได้นำข้อมูลปริมาณน้ำมาวางแผนพัฒนาแหล่งน้ำของตนต่อไป (ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

ค. การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา กลุ่มคนหลายกลุ่มในลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้เกิดความขัดแย้งกันในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรน้ำ และความขัดแย้งเหล่านี้มีระดับความรุนแรงที่ต่างกันในแต่ละปี ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับว่าปริมาณน้ำในแม่น้ำลำธารมีมากน้อยแค่ไหน อย่างไรก็ตาม ในช่วงการดำเนินงานใน พ.ศ. 2545 ต่อเนื่องมาจนถึง พ.ศ. 2547 คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกันแก้ไขปัญหาความขัดแย้งใหญ่ๆ 3 กรณีด้วยกันคือ

1. กรณีคณะกรรมการกับผู้ประกอบการ ปัญหาความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นมานานแล้ว โดยในทศวรรษ 2530 พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำฯ มีสถานประกอบการเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก และสถานประกอบการหลายแห่งได้รื้อกล้า หรือสร้างสิ่งกีดขวางทางเดินน้ำตามธรรมชาติ และปล่อยสิ่งปฏิกูลลงในน้ำแม่ตาช้าง ในช่วงปี พ.ศ. 2545 ทางคณะกรรมการฯ ได้พยายามเสนอปัญหาไปให้ทาง อบต., อำเภอ, และจังหวัดให้รับทราบถึงปัญหาย่อยหลายครั้ง แต่ก็ไม่มีหน่วยงานไหนเอาใจจริงเอาใจกับการแก้ไขปัญหาเหล่านี้

ในวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2546 ทางคณะกรรมการลุ่มน้ำฯ ได้ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อรัฐมนตรีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ณ โรงแรมปางสวนแก้ว หลังจากนั้น รัฐมนตรีก็ส่งเรื่องไปให้ปลัดกระทรวงฯ ให้ดำเนินการ และปลัดกระทรวงได้ส่งเรื่องไปให้สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดเชียงใหม่ ผ่านกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าให้ดำเนินการตรวจสอบข้อเท็จจริง

วันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2546 สำนักงานทรัพยากรฯ ได้มอบหมายให้หัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำหนองหอย-แม่สาใหม่ในขณะนั้น ให้มาตรวจสอบข้อเท็จจริงตามที่คณะกรรมการฯ ส่งเรื่องไป จากการเดินตรวจสอบข้อเท็จจริงร่วมกันระหว่างคณะกรรมการกับเจ้าหน้าที่ฯ พบว่ายังมีการรื้อกล้า, การเปลี่ยนทางเดินน้ำธรรมชาติ, และการสร้างสิ่งกีดขวางทางเดินน้ำอีกหลายจุดที่ทางคณะกรรมการฯ ยังไม่ได้ส่งเรื่องร้องเรียนไป เช่น การก่อสร้างศาลาคร่อมลำน้ำแม่ตาช้าง บริเวณโครงการบ้านจัดสรรปางยาง หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านปง, การเปลี่ยนทางเดินของน้ำตามธรรมชาติบริเวณสวนคุณจเร บริเวณโครงการบ้านจัดสรรปางยาง หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านปง, การสร้างฝายกั้นน้ำสวนคุณชินรงค์, และการต่อท่อของเสียลงน้ำแม่ตาช้างเพิ่มเติม บริเวณสวนบัว รีสอร์ท หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านปง

การพบเห็นเพิ่มเติมดังกล่าวข้างต้น ทางคณะกรรมการฯ ได้ขอให้หัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำฯ เพิ่มเติมในรายงานการตรวจสอบข้อเท็จจริงไปด้วย เพราะในจดหมายร้องเรียนได้ระบุว่ายังมีเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องและขอให้ตรวจสอบเพิ่มเติมด้วย แต่ทางหัวหน้าฯ ยืนยันที่

จะทำรายงานข้อตกลงเฉพาะการร้องเรียนที่มีภาพประกอบเท่านั้น และจะนำเรื่องที่คณะกรรมการลุ่มน้ำฯ เสนอเพิ่มเติมไปปรึกษากับหัวหน้าของตนเองก่อน

นอกจากนั้น หัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำฯ ยังบอกว่าการตรวจสอบครั้งนี้เป็นการตรวจสอบข้อเท็จจริงเบื้องต้นเท่านั้น ซึ่งจะทำรายงานข้อเท็จจริงดังกล่าวส่งไปให้ผู้บังคับบัญชาว่าแต่ละจุดที่ตรวจสอบเกี่ยวข้องกับหน่วยงานใดบ้าง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ จะส่งไปให้หน่วยงานที่มีหน้าที่ตามกฎหมายดำเนินการต่อไป เป็นการหา “เจ้าภาพ” ในการแก้ไขปัญหาการละเมิดกฎหมาย แล้วให้การแก้ไขปัญหาเป็นไปตามกระบวนการที่เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่ชุดนี้ไม่มีอำนาจในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว นอกจากนั้น รายงานการตรวจสอบข้อเท็จจริงทั้งหมดจะต้องให้มีการเซ็นรับรองทั้งสองฝ่าย โดยหัวหน้าหน่วยฯ จะไปจัดพิมพ์เป็นเอกสารให้สมบูรณ์ก่อน

ต่อมาในวันที่ 21 – 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 คณะกรรมการแก้ไขปัญหาจากฝ่ายรัฐได้ลงมาตรวจสอบและทำบันทึกข้อตกลงร่วมกัน 3 ฝ่าย คือ 1.) ตัวแทนคณะกรรมการฯ, 2.) ตัวแทนภาครัฐ, และ 3.) ตัวแทนผู้ประกอบการ โดยทำการตรวจสอบและทำข้อตกลงร่วมกันในการจัดสรรน้ำ 4 จุด คือ 1.) บริเวณโครงการบ้านจัดสรรปางยาง, 2.) บริเวณโรงแรมเบลล์ วิลล่า, 3.) บริเวณสวนบัว รีสอร์ท, และ 4.) บริเวณไร่สวัสดิ์

กล่าวโดยสรุปแล้ว การแก้ไขปัญหาในครั้งนี้มีอุปสรรคจากการที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐแก้ไขปัญหาโดยยึดหลักฐานรูปถ่ายที่ส่งเรื่องให้ดำเนินการเท่านั้น ทั้งๆ ที่จดหมายร้องเรียนได้ระบุไว้ว่า ยังมีกรณีอื่นๆ ที่ไม่ได้ร้องเรียนและประสงค์จะให้ตรวจสอบการรุกร้าทั้งหมด ทำให้ปัญหาบางจุดไม่ได้รับการแก้ไข นอกจากนั้น การทำงานของคณะกรรมการฯ เอง ก็ขาดความต่อเนื่อง และขาดการวางแผนร่วมกันในการติดตามผลการร้องเรียน ทำให้ปัจจุบันไม่ทราบว่าการกำลังดำเนินการไปถึงไหนแล้ว

อย่างไรก็ตาม การร้องเรียนครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบอีกด้านหนึ่ง คือ กระบวนการแก้ไขปัญหาครั้งนี้ ทำให้ผู้ประกอบการมีความตื่นตัวมากขึ้น และให้ความสนใจต่อกิจกรรมของคณะกรรมการฯ มากยิ่งขึ้นด้วย นอกจากนั้น ยังมีการนัดหมายพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกันโดยตรงระหว่างคณะกรรมการฯ กับผู้ประกอบการบางส่วน โดยมีอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเที่ยงคืนเข้าร่วมประชุมด้วยในวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมเบล วิลล่า กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือ จากการตรวจสอบโดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐ ก่อให้เกิดจุดเริ่มต้นในการหันหน้ามาพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหากันระหว่างสถานประกอบการกับชุมชนท้องถิ่น ซึ่งในอดีตนั้นมักจะเป็นการเผชิญหน้ากันมากกว่าการเจรจากัน นอกจากนั้น สถานประกอบการยังสนใจที่จะส่งตัวแทนเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการมากขึ้น โดยส่งรายชื่อตัวแทนมาให้คณะกรรมการในวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2547 และกลุ่มผู้ประกอบการยังสนใจในการเข้าร่วมปรับปรุงร่างกติกาการใช้น้ำด้วย

จากเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่ากิจกรรมการตรวจป่าตรวจสายน้ำอย่างต่อเนื่องของคณะกรรมการฯ จนส่งผลให้เจ้าหน้าที่ของรัฐมาตรวจสอบข้อเท็จจริง ทำให้สถานประกอบการบางแห่งหันมายอมรับ “ความมีตัวตน” ของคณะกรรมการมากยิ่งขึ้น และยอมรับว่าคณะกรรมการฯ เป็นองค์กรชุมชนท้องถิ่นที่ทำหน้าที่ดูแลและจัดการทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของกลุ่มคนทุกกลุ่มในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง นอกจากนี้ สถานประกอบการบางแห่งยังแสดงความพร้อมที่จะเข้ามาเจรจาเพื่อหาข้อตกลงในการใช้น้ำร่วมกันด้วย

2. กรณีฝ่ายวังจั่น (ชุมชนกลางน้ำกับชุมชนปลายน้ำ) ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ปัญหาความขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้างอยู่ในขั้นวิกฤต ทำให้เกิดข้อโต้แย้งในเรื่องการแบ่งปันน้ำระหว่างฝ่ายต่าง ๆ กรณีฝ่ายวังจั่นเป็นข้อขัดแย้งกันระหว่างชาวนาในพื้นที่ตอนกลางน้ำกับชาวนาในพื้นที่ตอนปลายน้ำ ซึ่งปะทุขึ้นมาในวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2544 โดยชาวนาดอนปลายลุ่มน้ำฯ ได้ยกพวกขึ้นไปรื้อทำลายแดแบ่งน้ำของฝ่ายวังจั่นซึ่งเป็นฝ่ายของชาวนาในพื้นที่ตอนกลางน้ำ

เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านได้ร้องเรียนมายังคณะกรรมการลุ่มน้ำแม่ตาช้างฯ จึงแจ้งเรื่องไปยัง อบต. ที่รับผิดชอบในพื้นที่ แต่ อบต. ได้ส่งเรื่องกลับมาให้คณะกรรมการฯ จัดการแก้ไขปัญหากันเอง ต่อมา คณะกรรมการฯ ได้แจ้งเรื่องไปยังกำนันและผู้ใหญ่บ้านที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ให้ดำเนินการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาท แต่ก็ไม่เป็นผล จนกระทั่งในวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2545 คณะกรรมการฯ ได้จัดเวทีแก้ไขปัญหาคณะฝ่ายวังจั่นขึ้นที่ห้องประชุมอำเภอหางดง และเชิญผู้เกี่ยวข้องมาร่วมเจรจา โดยมีปลัดอำเภอหางดงมาร่วมเป็นพยานและให้ข้อเสนอแนะด้วย แต่ก็ยังไม่สามารถหาข้อยุติได้

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการฯ ยังคงพยายามแก้ไขปัญหานี้อยู่ และในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2545 ได้จัดประชุมขึ้นอีกที่วัดอรุณญาวาส ตำบลบ้านโป่ง โดยเชิญคู่กรณีทั้ง 2 ฝ่ายมาตกลงร่วมกัน คราวนี้ตกลงกันว่าจะสร้างแดแบ่งน้ำด้วยคอนกรีตบริเวณปากเหมืองโดยใช้งบประมาณจาก 4 อบต. ละ 400 บาท คือ บ้านโป่ง, บ้านแหวน, น้ำแพร่, และหนองควาย แต่เมื่อสร้างแดด้วยคอนกรีตเสร็จไม่กี่เดือน ก็มีคนไปทุบทำลายแดแห่งนี้ ทำให้ปัญหานี้ยังไม่ยุติ

ต่อมาในวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2546 ที่ประชุมคณะกรรมการฯ ลุ่มน้ำแม่ตาช้างมีข้อเสนอให้กรรมการตอนปลายน้ำดำเนินการแก้ไขปัญหานี้ โดยมีมติให้กลุ่มผู้ใช้น้ำตอนปลายลุ่มน้ำฯ เป็นผู้ประสานงานจัดประชุมคณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหานี้ กลุ่มผู้ใช้น้ำตอนปลายลุ่มน้ำฯ พยายามประสานงานไปยังผู้เกี่ยวข้องอยู่หลายครั้งด้วยกัน จนในที่สุดในวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2546 สมาชิกฝ่ายวังจั่นและกรรมการตอนปลายน้ำได้ประชุมแก้ไขปัญหาร่วมกัน ณ วัดอรุณญาวาส ที่ประชุมได้แต่งตั้งคณะกรรมการทั้ง 2 ฝ่าย และตกลงให้มีการทดลองการแบ่งปันน้ำ โดยสร้างประตูน้ำที่ทำด้วยไม้บริเวณปากเหมืองฝ่ายวังจั่น และเริ่มทำการทดลองปริมาณการใช้น้ำตั้งแต่วันที่ 1 กุมภาพันธ์ - 1 เมษายน พ.ศ. 2547 หากเกิดปัญหาให้คณะกรรมการ 2 ฝ่ายดำเนินการแก้ไขต่อไป

การที่กรณีฝ่ายวังจันทน์ต้องใช้เวลาเกือบ 3 ปี ถึงจะมีข้อตกลงร่วมกันอีกครั้งหนึ่งได้ เนื่องจากในปี พ.ศ. 2545 – 2546 นั้น ปริมาณน้ำในน้ำแม่ตาช้างมีมากพอที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้โดยไม่มีกลุ่มใดเดือดร้อน ประกอบกับพื้นที่การเกษตร โดยเฉพาะพื้นที่นาในพื้นที่ตอนปลายน้ำก็เหลือน้อยลงไปทุกปี (เพราะเปลี่ยนพื้นที่นาเป็นบ้านจัดสรร) และพื้นที่นาที่เหลือนั้น ชาวนาในพื้นที่ตอนปลายน้ำก็หันไปปลูกถั่วเหลืองกันหมด เพราะใช้น้ำไม่มาก

อย่างไรก็ตาม ในช่วงฤดูแล้งปี พ.ศ. 2547 เกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนน้ำอย่างหนัก ผู้ใช้น้ำจากฝ่ายวังจันทน์ก็ได้รับรู้ปัญหาน้ำออกไปหมด ทางกลุ่มปลายน้ำจึงประสานงานไปทางอำเภอหางดง และนายอำเภอได้ลงมาไกลเกลี่ยกรณีพิพาทนี้อีกครั้งหนึ่ง เพื่อหาทางจัดสรรน้ำให้ทั่วถึงและอย่างเป็นธรรม ดังนั้น การแย่งชิงกันใช้น้ำดังกล่าวข้างต้น เป็นกรณีศึกษาว่าความขัดแย้งนั้นสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา และเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนน้ำ นอกจากนั้น การมีอยู่ของคณะกรรมการ นับเป็นกลไกที่จะประสานงานให้ทุกฝ่ายที่มีผลประโยชน์ทับซ้อนกันมี “เวที” ในการเจรจาต่อรองกัน

นอกจากนั้น การที่คณะกรรมการฯ พยายามจัดเวทีพูดคุยเพื่อหาข้อตกลงร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และท้ายที่สุดก็สามารถตกลงแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งดังกล่าวได้ก่อนที่จะมีการปะทะกันอย่างรุนแรงจนไม่สามารถเจรจากันได้ สิ่งนี้เป็นนัยที่บ่งบอกถึงความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชนในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

3. กรณีชุมชนกับรัฐ (การทำหลักแนวเขตที่ดินทำกินบ้านผานกกก) ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่า ตลอดจนการประกาศเขตพื้นที่อุทยานฯ ทับพื้นที่ที่ดินทำกินของชาวบ้าน นับเป็นความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐที่ปะทุขึ้นทั่วไปในเขตภาคเหนือตอนบน ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตาช้างก็เช่นกัน มีชุมชนที่อาศัยอยู่ตอนน้ำลุ่มน้ำฯ ที่เกิดความขัดแย้งเรื่องการใช้ที่ดินกับเจ้าหน้าที่รัฐมากกว่าทศวรรษ

ช่วงประมาณต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2546 ทีมทำแผนที่ของโครงการฯ ได้เข้าไปทำแผนที่ที่บ้านผานกกกเพื่อใช้ประกอบการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนบนพื้นที่สูงโดยการจับพิกัดทางภูมิศาสตร์ (GPS) ในพื้นที่ลักษณะต่างๆ ของชุมชน

การทำแผนที่ดังกล่าวข้างต้นทำให้ชาวบ้านสนใจเทคโนโลยีการทำแผนที่สมัยใหม่เพื่อการจัดการที่ดินทำกินในเขตต้นน้ำ/เขตอนุรักษ์ โดยชาวบ้านมีความกระตือรือร้นที่จะทำขอบเขตแนวพื้นที่ดินทำกินและพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้ชัดเจนด้วยการปักหมุดตามแนวเขตพื้นที่ที่ได้จับพิกัดทางภูมิศาสตร์ไว้ อันจะเป็นการแสดงให้เห็นภายนอกให้รับรู้ว่าคุณค่าจะไม่ขยายพื้นที่ทำกินในเขตพื้นที่ป่าอีกต่อไป และเป็นการวางแผนแบ่งเขตพื้นที่เพื่อการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนร่วมกันภายในชุมชนด้วย

ต่อมาในวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2546 ผู้นำชุมชนได้ประสานกับเจ้าหน้าที่ส่วนต้นน้ำในเรื่องดังกล่าวข้างต้น เมื่อเจ้าหน้าที่รับทราบแนวคิดแล้ว เจ้าหน้าที่ฯ ก็เห็นด้วยกับ

แนวคิด และพร้อมที่จะสนับสนุนและประสานงานกับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องต่อไป จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนด้วยการใช้แผนที่แบบสมัยใหม่ผสมผสานกับ “แผนที่ทางสังคมวัฒนธรรม” ของตนเอง

การแก้ไขความขัดแย้งในประเด็นการใช้ที่ดินระหว่างชุมชนบนพื้นที่สูงกับรัฐนั้น ผู้นำชุมชนเสนอว่าการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนนั้น ควรจะยกกฎหมายไปไว้ที่อื่นก่อน (ไม่ต้องพิจารณาว่าผิดหรือถูกกฎหมาย) แล้วมาวางแผนการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐจากสถานการณ์ที่เป็นจริง โดยชุมชนบนพื้นที่สูงจะขอไม่ย้ายไปไหน และจะช่วยกันรักษาป่าต้นน้ำ ตลอดจนแบ่งปันน้ำกันใช้ระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนพื้นราบโดยการหาข้อตกลงร่วมกัน

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าผู้นำชุมชนสามารถที่จะประสานงานและเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจถึงอำนาจการตัดสินใจ/จัดการทรัพยากรของชุมชนว่าสามารถจัดการทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนได้อย่างไร โดยให้รัฐเป็นหน่วยงานหนุนเสริมการจัดการทรัพยากร แต่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับรัฐนั้น คงต้องรอการออกกฎหมายหรือพระราชบัญญัติที่รับรองอำนาจขององค์กรชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรตามบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

ง. การปลูกกล้วยป่าพื้นฟูแหล่งน้ำ เป็นกิจกรรมที่กลุ่มคณะกรรมการโซนต้นน้ำคิดค้นขึ้นมาเพื่อสนองตอบต่อแผนงานฟื้นฟูและพัฒนาแหล่งน้ำและระบบนิเวศในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างของคณะกรรมการฯ ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยจัดกิจกรรมนี้ขึ้นมาในวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2546 ณ บ้านดอยปู่ย ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

บริเวณที่จัดงานปลูกกล้วยป่า แต่เดิมเป็นหมู่บ้านเก่าของชาวม้งดอยปู่ย ปัจจุบันป่ามีการฟื้นตัวเกือบจะสมบูรณ์แล้ว เพราะชาวบ้านได้ช่วยกันดูแลรักษาเป็นป่าชุมชน นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีการทำแนวกันไฟทุกปี การที่เลือกปลูกกล้วยป่าในพื้นที่บริเวณนี้ ก็เพื่อที่จะส่งเสริมให้ป่ามีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นการปลูกกล้วยป่าเพื่อสร้างแหล่งน้ำแบบธรรมชาตินั่นเอง เพราะกล้วยปามีคุณสมบัติในการดูดซับน้ำ และสร้างความชุ่มชื้นในระบบนิเวศในเขตต้นน้ำได้ดีมาก

นอกจากนั้น การปลูกกล้วยป่าในครั้งนี้มีการนำเอาองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ของชุมชน ซึ่งตามสภาพป่าธรรมชาติในเขตดอยปู่ยนั้นมีกล้วยป่าอยู่หลายชนิด และแต่ละชนิดมีคุณสมบัติที่แตกต่างกัน กล้วยที่ชาวบ้านนำมาปลูกครั้งนี้ชาวม้งเรียกว่า “เจอล๊ะ” มีคุณสมบัติพิเศษหลายอย่าง คือ ดูดซับน้ำได้ดี, ขยายพันธุ์ได้เร็วโดยการแตกหน่อแตกกอและโดยเมล็ด, อาศัยอยู่ในร่มไม้ใหญ่ได้, และสามารถนำมาประกอบอาหารได้อีกด้วย อย่างไรก็ตาม กล้วยชนิดนี้ถ้าแตกกอมากหรือมีอายุมาก จำเป็นจะต้องตัดออกบ้าง

เพราะมีเช่นนั้นแล้วกลัวจะไม่ยอมแตกหน่อ ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการจัดการโดยองค์ความรู้ท้องถิ่นแบบหนึ่งที่น่าสนใจมาก

การจัดงานในครั้งนี้มีผู้มาร่วมงานประมาณ 500 ประกอบด้วยชาวบ้านในเขตพื้นที่ตอนต้นน้ำ, ตัวแทนชาวบ้านจากพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำและปลายน้ำลุ่มน้ำแม่ตาช้าง, เจ้าหน้าที่จากอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย, หน่วยจัดการไฟป่าสุเทพ, สถาบันเพื่อสิทธิชุมชน, เครือข่ายสิ่งแวดล้อม, เครือข่ายป่าชุมชน, สื่อมวลชน, และนักวิจัยชาวญี่ปุ่นประมาณ 10 คน

พิธีเปิดงานปลูกกล้วยป่าในครั้งนี้ ชาวบ้านได้รับเกียรติจากหัวหน้าอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย โดยหัวหน้าฯ ได้มาเป็นประธานเปิดงาน นอกจากนั้น ทางอุทยานฯ ยังได้สนับสนุนพันธุ์กล้าไม้ธรรมชาติให้แก่ชาวบ้านกว่า 1,000 กล้า กิจกรรมนี้ได้ส่งผลให้ทางอุทยานฯ และชาวบ้านมีแนวทางที่จะช่วยกันดูแลทรัพยากรในพื้นที่ร่วมกันต่อไป เพราะกิจกรรมปลูกกล้วยในครั้งนี้ได้สร้างความรู้สึกที่ดีต่อกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ และถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นร่วมกันในทางที่ดี นอกจากนี้ ผู้อำนวยการสถาบันเพื่อสิทธิชุมชน ยังได้บรรยายแนวคิดการสร้างความร่วมมือกันในการจัดการลุ่มน้ำ ทั้งระหว่างชุมชนด้วยกันเองและชุมชนกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้ทุกฝ่ายได้รับข้อคิดเห็นเพิ่มเติมหลายอย่าง

กิจกรรมปลูกกล้วยป่าดังกล่าวข้างต้น คณะกรรมการโซนต้นน้ำได้วางเป้าไว้ว่าเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น โดยทางคณะกรรมการโซนต้นน้ำจะขยายไปสู่พื้นที่ต่างๆ ต่อไปในอนาคต กล่าวโดยสรุปแล้ว กิจกรรมการปลูกกล้วยป่าถือได้ว่าบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ คือ ความร่วมมือและความเข้าใจจากส่วนต่างๆ, การสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐและเอกชน, และการเผยแพร่ข้อมูลโดยการใช้สื่อต่างๆ

จ. การอบรม/สัมมนา/เวทีแลกเปลี่ยน/ศึกษาดูงาน เป็นการเน้นการเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำชุมชนท้องถิ่นเพื่อการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีรายละเอียดเป็นประเด็นย่อยต่างๆ ดังนี้ คือ

การอบรม นับเป็นการเพิ่มทักษะให้กับคณะกรรมการในการวางแผนงานแก้ไขปัญหา โดยการใช้หลักวิชาการที่มีข้อมูลสนับสนุนการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกัน โดยผู้เข้าร่วมฝึกอบรมด้วยจะประกอบไปด้วยกำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิก อบต. อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการฝึกอบรมไปแล้วหลายประเด็นด้วยกัน แต่ก็ยังมีประเด็นการฝึกอบรมอีกหลายประเด็นที่คณะกรรมการควรจะต้องเข้ารับการฝึกอบรม เช่น การพูดในที่สาธารณะ, ทักษะการวางแผนงานแบบมีส่วนร่วม เป็นต้น

ในช่วงการทำงานของโครงการฯ ที่ผ่านได้ทำการจัดฝึกอบรมอยู่หลายครั้งด้วยกัน โดยในช่วงวันที่ 24 – 25 กันยายน พ.ศ. 2545 ได้จัดเวทีอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “หลักการอ่านแผนที่” โดยผู้เข้าร่วมอบรมมาจากหลายฝ่ายด้วยกัน ได้แก่ คณะกรรมการ, กำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน, และสมาชิก อบต. และเชิญอาจารย์จากภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์